वार्षिक प्रगति पुस्तिका

२०८०/०८१

लुम्बिनी प्रदेश सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

वन निर्देशनालय

डिभिजन वन कार्यालय

रुकुम (पूर्व)

वार्षिक प्रगति पुस्तिका
२०८०/०८१

लुम्बिनी प्रदेश सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वन निर्देशनालय

डिभिजन वन कार्यालय
रुकुम (पूर्व)

वार्षिक प्रगति पुस्तिका

आर्थिक वर्ष	: २०८०/०८१
पुस्तिका तयार गर्ने	: वरिष्ठ वन अधिकृत श्री पर्शुराम चौधरी
अन्य सहयोगीहरु	: अधिकृत छैठौं काशीराम खत्री
	: रेन्जर श्री विश्व के.सी
	: लेखापाल श्री जिवन कुमार कार्की
	: रेन्जर श्री हेमन्त खनाल
सर्वाधिकार	: डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व)
आवरण तस्विर	: रुकुमकोटबाट देखिएको कमलदहको दृश्य
तस्विर सौजन्य	: उत्पल देवकोटा
प्रकाशन मिति	: असार २०८१/०४/३१
मुद्रण	: प्रकाश अफसेट प्रेस, बुटवल

विषय सूचि

खण्ड १ : जिल्लाको संक्षिप्त परिचय १
१.१. ऐतिहासिक पृष्ठभुमी १
१.२. राजनितिक विभाजन २
१.३. जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिति ३
१.४. भू-उपयोगिता ३
१.५. वनको किसिम र अवस्था ३
१.६. वन्यजन्तु तथा वनस्पती प्रजातिहरु ८
१.७. जियोलोजी ८
१.८. जलवायू ९
१.९.जल सम्पदा ९
१.१०. धार्मिक तथा पर्यटकिय महत्वका सम्पदाहरु १०
१.११. जनसंख्या विवरण १०
१.१२ मुख्य पेशा ११
१.१३. कृषि तथा पशुपालन ११
१.१४. शैक्षिक विवरण ११
१.१५. स्वास्थ्य सेवा ११
१.१६. प्रमुख बजार केन्द्र १२
१.१७. सडक तथा यातायात १२
१.१८. हवाई यातायात १२
१.१९. हुलाक तथा सञ्चार १३
१.२०. विद्युत सेवा तथा उर्जा १३
१.२१. बैंक तथा वित्तिय सेवा १३
खण्ड-२: डिभिजन वन कार्यालयको परिचय १५
२.१ पृष्ठभूमी १५
२.२ डिभिजन वन कार्यालयको उदेश्य १५
२.३ कार्यालयको स्वीकृत सांगठनिक संरचना तथा कर्मचारी दरवन्दी १६
२.४ डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व) मा हाल सम्म कार्यरत कार्यालय प्रमुखहरुको नामावली १६
२.५ डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) अन्तर्गत रहेका सव डिभिजन वन कार्यालय १६
२.६ वन कार्यालयको भौतिक पूर्वाधार १७
२.७ डिभिजन वन कार्यालयबाट प्रदान गरिने मुख्य मुख्य सेवाहरु १८
२.८ वन अतिक्रमणको अवस्था र अतिक्रमण नियन्त्रण सम्वन्धी भावी योजना १९
खण्ड ३ : डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व) बाट चालु आ.व. मा सञ्चालन भएका कार्यक्रमको विवरण ... २०
३.१ आ.व. २०८०/०८१ मा संचालन भएका कार्यक्रमहरु २०
३.२ आ.व. २०८०/०८१ मा संचालन भएका मुख्य क्रियाकलापहरु २१
३.३ मुख्य मुख्य उपलब्धीहरु २३

३.४ समस्या तथा चुनौतीहरु २३
अनुसूचीहरू २४
अनुसूची १ : संघिय सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त कार्यक्रम तर्फको प्रगति विवरण २४
अनुसूची २ : वन, वातावरण तथा भू संरक्षण मन्त्रालय, (प्रदेश सरकार) कार्यक्रम तर्फको प्रगति विवरण २५
अनुसूची ३ : बिरुवा खरीद तथा वितरण ३०
अनुसूची ४ : डि.व.का. बाट उत्पादन भएको विरुवाको विवरणः ३१
अनुसुची ५: आ.व. ०८०/०८१ मा डिभिजन वन कार्यालय रुकुम पूर्व को राष्ट्रिय वनबाट संकलन तथा छोडपूर्जी भएका जडीबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरु.. ३२
अनुसुची ६ : आ.व. ०८०/०८१ मा कार्यालयको तर्फबाट गरिएको वृक्षारोपण........................ ३२
अनुसूची ७ : रुकुम (पूर्व) जिल्लामा पाइने गैह्रकाष्ठ तथा लघु वन पैदावारहरु ३२
अनुसूची ८ :रुकुम (पूर्व) जिल्लामा भएका सा.व.उ.स. हरु.. ३५
अनुसूची ९ :रुकुम (पूर्व) जिल्लामा भएका क.व.स. हरु ३९
सन्दर्भ सामग्रीहरू ४०

दुई शब्द

नेपालको संविधान बमोजिम राज्य पुर्नसंरचनाको क्रममा साविकको रुकुम जिल्ला लाई ३ वटा गाउँपालिका सहित लुम्बिनी प्रदेश को रुकुम (पूर्व) जिल्ला र ३ वटा नगरपालिका र ३ वटा गाउँपालिका सहित कर्णाली प्रदेशको रुकुम (पश्चिम) मा विभाजित गरिएको छ । भौगोलिक अवस्थिति, फैलावट तथा हावापानीको विविधताका कारण उपोष्ण हावापानीमा पाईने प्रजाती देखि उच्च हिमाली बुकी पाटनको यार्सागुम्बा जस्तो बहुमूल्य जडिबुटी सम्म पाइने भएको कारण जैविक विविधताको हिसाबले रुकुम (पूर्व) जिल्ला धनी रहेको छ । यस जिल्लामा तल्लो क्षेत्रको उष्ण वनमा पाइने उपोष्ण खोटेसल्लाको वन हुँदै मध्य भागको समसितोष्ण वनमा पाइने रयाँफ, बाँझ, गुराँस, ओखर, खस्रु, पाँगर र उच्च भेगमा पाइने गोब्रेसल्ला, ठिङ्ग्रे सल्ला, लौठसल्ला, भोजपत्र जस्ता वनस्पतिहरुको विविधता रहेको छ ।

डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम पूर्व २०७५ सालको कार्तिक महिनामा विधिवत रुपमा स्थापना भई सांगठनिक हिसाबले चार सव-डिभिजन वन कार्यालयहरु मार्फत यस जिल्लाको वनको संरक्षण र व्यवस्थापन भईरहेको छ । आ.व. २०८०/०८१ सम्म जम्मा १५३ वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह मार्फत १५४६०.१५ हेक्टर वन क्षेत्र संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोग गर्दै आएको छ भने गरिव तथा विपन्नमूखी वर्गको जीवनस्तरमा उत्थान गर्नका लागि जम्मा ५०.४९ हे. वनक्षेत्रमा जम्मा १५ वटा कबुलियती वनको रुपमा हस्तान्तरण भई जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रम सहित संरक्षण र व्यवस्थापन भईरहेको छ ।

यस जिल्लाको वन पैदावारको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोगका साथै विपन्नमूखी वर्गका लागि सिपमूलक तथा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रदेश सरकारले वन, वन्यजन्तु जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापन, जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास कार्यक्रम, वन उद्यम तथा पर्यापर्यटन कार्यक्रम र कृषि वन तथा बृहत्तर हरियाली प्रवर्द्धन कार्यकम तथा संघ सशर्त अनुदान तर्फ राष्ट्रिय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम, जडिबुटी विकास कार्यक्रम र जलाधार संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

यस डिभिजन वन कार्यालयको आ.व. २०८०/२०८१ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अन्तरगत संघिय सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त कार्यक्रम तथा वन तथा वातावरण मन्त्रालय तर्फ यस कार्यालयबाट सम्पन्न भएका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरुको वार्षिक प्रगती पुस्तीका प्रकाशन गर्ने क्रियाकलाप रहेकोमा माथि उल्लेखित कार्यक्रम अर्न्तगत सम्पन्न भएका कार्यक्रमहरु लगायत सबै शाखाहरुबाट सम्पन्न भएका कार्यहरुको प्रगति विवरण यस पुस्तकमा समेती प्रकाशन गरिएको छ । यस कार्यालयको सम्पूर्ण कार्यक्रमहरु सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न सहयोग गर्ने डिभिजन वन कार्यालय तथा सव-डिभिजन वन कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीहरु तथा यस पुस्तक तयारीका क्रममा जिम्मेवारी वहन गर्ने व.व.अ. श्री पर्शुराम चौधरीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस वार्षिक प्रगति पुस्तिका वनकर्मी, सामुदायिक वन समुह, निजी वन, कवुलियती वन समुह, कृषि वन समूह, जिल्ला स्थित सरकारी निकायहरु, शैक्षिक संस्थाहरु, खोज अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता, यस विषयसँग सरोकार राख्ने सम्पूर्ण सरोकारवालाहरु, निति निर्माण तहमा संलग्न रहने निकायहरु लगायत सम्पुर्ण सरोकारवालाहरुलाई उपयोगी हुने अपेक्षा गरेको छु । अन्त्यमा, यस पुस्तिकामा भएका कमी कमजोरीहरुलाई औंल्याई दिनु भई अमुल्य सल्लाह एवं सुझावबाट भविष्यमा अझ प्रभावकारी प्रकाशनमा सहयोग पुग्ने आशा व्यक्त गर्दछु ।

जितेन्द्र सिंह खड्का
नि.डिभिजनल वन अधिकृत

खण्ड १ : जिल्लाको संक्षिप्त परिचय

१.१. ऐतिहासिक पृष्ठभुमी

लुम्बिनी प्रदेशको सबैभन्दा उत्तरमा अवस्थित प्रदेशकै एकमात्र हिमाली जिल्लाको रुपमा रहेको यस रुकुम (पूर्व) जिल्ला ऐतिहासिक रुपबाट बहादुर शाहको नायवी र रण वहादुर शाहको शासनकालमा तत्कालिन बाईसे राज्यहरु मध्येको रुकुमकोट नेपाल राज्यमा गाभिएको पाईन्छ । रुकुमकोटमा रहेको कमल तालको किनारमा रुक्मीणी नाम गरेको देवीको मन्दिर छ । उनकै नामबाट रुकुमकोट नामाकरण भएको र त्यस शब्दको अपभ्रंश भई रुकुम नाम रहन गएको हो भन्ने जनश्रुती पाईन्छ । वि.सं. २०१८ सालमा देशलाई १४ अञ्चल ७५ जिल्लामा विभाजित गरिसकेपछि रुकुम जिल्लाको रुपमा यस जिल्लाले मान्यता पाएको हो । त्यसवेला तत्कालिन रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम रुकुमकोटमा थियो । वि.सं. २०३० सालमा साविक रुकुम जिल्लाको सदरमुकाम जुम्ली खलंगामा सारिए पछि हाल यसलाई मुसिकोट खलंगा भनिन्छ जुन अहिले रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको सदरमुकाम हो भने रुकुम (पूर्व) जिल्लाको सदरमुकाम हाललाई रुकुमकोटमा रहेको छ । विभिन्न ठाउँमा रहेका साना ठूला पोखरी आकारको स-साना खाल्टाखुल्टी र थुम्का तथा टाकुराहरु प्रशस्त भएको साविक रुकुम जिल्लालाई ५२ पोखरी ५३ टाकुरीको जिल्ला पनि भनिन्छ । ती पोखरी, तातोपानी भएका स्थानहरु तथा टाकुरीहरु मध्ये अधिकाँस पोखरी, खोला किनारमा रहेका तातोपानीका क्षेत्रहरु र टाकुराहरु हालको रुकुम (पूर्व) जिल्लामा पर्दछन् ।

नेपाल एकिकरणको बेलामा देशको अधिकांश वन तत्कालिन राज्य सत्तासंग सम्बन्ध रहेका व्यक्तिहरुको नाममा निजी रुपमा रहेको विभिन्न तथ्यांक तथा भनाईहरुबाट देखिन्छ । त्यसको फलस्वरुप विभिन्न ठाउँहरुको वन जंगलमा व्यक्ति विशेषको दावी भए पश्चात वन विनाश हुन शुरु भई दिन प्रतिदिन वन जंगलमा ह्रास आई दैनिक आवश्यकताको पूर्तिमा कमी आउन थालेको बेला तत्कालिन सरकारले वि.सं. २०१३ सालमा वन जंगल राष्ट्रियकरण ऐन लागू गरी तालुकदार मुखीया र जिम्मावालको निजी भोगचलनमा रहेको सम्पूर्ण वन जंगल राष्ट्रियकरण गरिएको थियो । यसरी वन जंगललाई राष्ट्रियकरण गर्दा तालुकदार, मुखिया र जिम्मावालहरुले वन जंगल आफूखुशी गर्नबाट बञ्चित भए तर जनतामा वन जंगल भनेको सरकारको सम्पत्ति हो यसमा हाम्रो कुनै हक अधिकार छैन भन्ने भावनाबाट वन जंगलको झन तीव्र रुपमा विनाश हुन थाल्यो । वन विनाशको त्यो क्रमलाई रोक्नको साथै वन जंगलको संरक्षण, सम्बर्द्धन र सदुपयोग गर्नको लागि तत्कालिन सरकारद्धारा वन ऐन २०१८ लागु गरियो ।

वि.स. २०४० साल अघि यस जिल्लामा जिल्ला वन कार्यालयको स्थापना नभएकोले सल्यान वन डिभिजन अन्तर्गत मुसिकोट इलाका वन कार्यालयबाट यहाँको वन जंगल संरक्षण गर्न थालियो । पछि वि.सं. २०४०

सालमा नयाँ संरचना वमोजिम यस जिल्लामा रुकुम जिल्ला वन कार्यालयको स्थापना भयो र सोही वमोजिम वन जंगलको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास कार्यहरु भई राखेको थियो । नेपालको संविधान २०७२ अनुसार राज्यको पुर्नसंरचनाको क्रममा प्रदेश सरकार अन्तर्गत डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) को रुपमा स्थापना भई २०७५ कार्तिक देखि विधिवत रुपमा रुकुमकोटमा कार्यालय उद्घाटन भई वन जंगलको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास कार्यहरु सञ्चालन भई राखेको छ । हालको संघिय संरचना अनुसार रुकुम (पूर्व) जिल्ला अर्न्तगत सिस्ने गाउँपालिका, भूमे गाउँपालिका र पुथाउत्तरगंगा गाउँपालिका गरी जम्मा ३ वटा गाउँपालिका रहेका छन् भने सिस्ने गाउँपालिका कार्यक्षेत्र रहेको सिस्ने, भूमे गाउँपालिका कार्यक्षेत्र रहेको भूमे, पुथाउत्तरगंगा गा.पा को वडा नं ७-१४ कार्यक्षेत्र रहेको कोल र पुथाउत्तरगंगा गा.पा.को वडा नं. १-६ कार्यक्षेत्र रहेको हुकाम मैकोट सव-डिभिजन कार्यालयगरी जम्मा ४ सव डिभिजन वन कार्यालयबाट फिल्ड स्तरमा सेवा प्रवाह भई रहेको छ ।

रुकुम पूर्व जिल्लामा रहेको सव डिभिजन वन कार्यालको सिमाना देखाईएको नक्सा

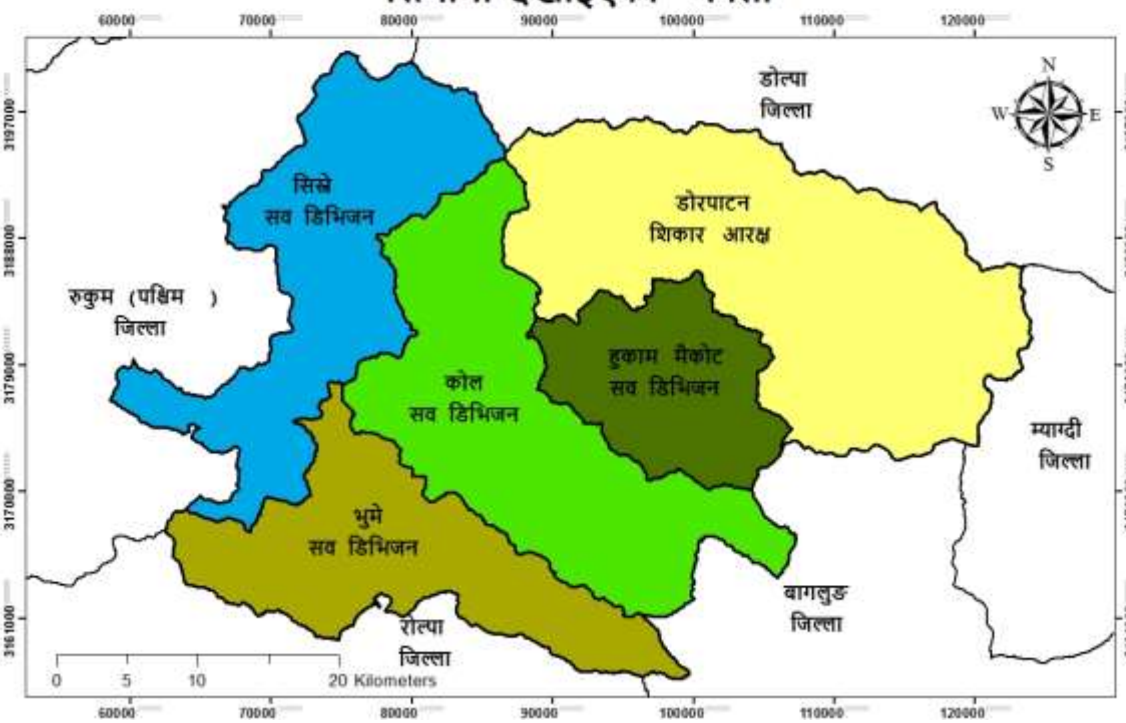

१.२. राजनितिक विभाजन

यस रुकुम (पूर्व) जिल्लामा जम्मा ३ वटा स्थानीय तहहरु रहेका छन । जिल्लामा रहेका स्थानीय तहहरुको विवरण निम्न बमोजिम रहेको छ ।

स्थानीय तहहरुको विवरण

जिल्ला	स्थानीय तह	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)
रुकुम पूर्व	सिस्ने गाँउपालिका	३२७.१
	भुमे गाँउपालिका	२७३.७
	पुथा उत्तरगंगा गाँउपालिका	५६०.३
	जम्मा	**११६१.१**

श्रोत : संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

१.३. जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिति

लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत उत्तरी भागमा पर्ने रुकुम (पूर्व) जिल्ला नेपालको मानचित्रमा २८°२८' अक्षांश देखि २८°५१' उत्तर सम्म र ८२°३०' देशान्तर देखि ८३°८' पूर्व सम्म फैलिएको छ । समुद्री सतहबाट ९५० मी. देखि ७२४६ मी. सम्मको उचाई र कुल क्षेत्रफल सम्म फैलिएको र ११८१.७० वर्ग किलो मिटर (ढोरपाटन शिकार आरक्षको क्षेत्रफल समेत) क्षेत्रफल ओगटेको यो जिल्ला प्राकृतिक हिसावले खोंच, पहाड, लेक र हिमाल गरी चार भौगोलिक स्वरुपमा विभाजित छ । यो जिल्लाको सीमाना पूर्वमा म्याग्दी र वागलुङ जिल्ला, पश्चिममा रुकुम पश्चिम, उत्तरमा डोल्पा र दक्षिणमा रोल्पासंग जोडिएको छ । यस जिल्लालाई नेपाल सरकारले हिमाली जिल्लाको रुपमा वर्गिकरण गरेको छ । ढोरपाटन शिकार आरक्षले ओगटेको क्षेत्रबाहेक यस जिल्लाले नेपालको कुल भू-भागको ०.७८ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको छ ।

१.४. भू-उपयोगिता

यस रुकुम (पूर्व) जिल्लाको भू-उपयोग अन्तर्गत वन क्षेत्र, कृषि भूमि, झाडी क्षेत्र, वगर क्षेत्र तथा अन्य क्षेत्रहरु प्रमुख रुपमा रहेका छन् । नेपाल सरकार भुमी सुधार मन्त्रालय अन्तरगत नापी विभागले तयार गरेको टोपोग्राफिक नक्सांकनको तथ्यांक अनुसार रुकुम (पूर्व) जिल्लाको भू–उपयोगको विस्तृत विवरण तल दिइएको छ ।

भु-उपयोगको अवस्था :-

खेतियोग्य क्षेत्रफल	: २०,२६५ हे.
पानीले ओगटेको क्षेत्रफल	: ३४३ हे.
चरन क्षेत्र	: ३४०५६ हे.
वनजङ्गल क्षेत्रफल	: ५६,३८३ हे.
हिउँले ओगटेको क्षेत्रफल	: २४७६ हे.
कुल क्षेत्रफल	**: १,१३,५२३ हे.**

१.५. वनको किसिम र अवस्था

भौगोलिक तथा हावापानीको विषमताले गर्दा यहाँ विभिन्न किसिमका वन वनस्पति र वन्यजन्तुहरु पाईन्छन् । रुकुम (पूर्व) जिल्लाको वनका किसिमहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

रुकुम (पूर्व) जिल्लाको वनका किसिमहरु

क. भौगोलिक अवस्थाको आधारमा

रुकुम (पूर्व) जिल्लाको वन क्षेत्रलाई उक्त क्षेत्रको हावापानी तथा भौगोलिक प्रकृतिका आधारमा विभिन्न प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । विशेष गरी समुन्द्र सतहदेखिको उचाई, भिरालोपन, मोहडा, माटो तथा वर्षाको लगायतको सुक्ष्म हावापानीको कारणले गर्दा समेत वनस्पतिको प्रजातिहरुपमा विविधता आउने गर्दछ । यस जिल्लाको वनलाई डोब्रेमेज र शाक्य (१९७५) का अनुसार निम्न बमोजिमका प्रकारहरुमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

१. उपोष्ण चौडापाते वन (Sub-Tropical Broad Leaved Forest)

यस किसिमको वन समुन्द्र सतहबाट १०००-२००० मि. सम्म खोल्सीको छेउछाउ तथा ओसिलो भागमा पनि पाउँछ । यसमा टुनी, उत्तिस, जामुन, साज लगायतका प्रजातीहरु पाइन्छन ।

२. उपोष्ण सल्ला वन (Sub-Tropical Pine Forest)

यस किसिमको वन समुद्र सतहबाट १०००-२२०० मि. सम्मको उत्तरी तथा दक्षिणी मोहडामा पाइन्छ । यस किसिमको वनमा खोटे सल्लाको बाहुल्यता पाईन्छ । खोटे सल्लाको वनमा कुनै पनि अन्य प्रजातिहरुको उपस्थिती नहुने भएता पनि यस प्रकारको वन वरपर मौवा, जामुन लगायतका रुख प्रजाती तथा अन्य बुट्यान प्रजातिहरुको उपस्थिती रहेको पाइन्छ ।

३. तल्लो समसितोष्ण वन (Lower Temperate Forest)

यस अन्तर्गत तल्लो समसितोष्ण चौडापाते वन (Lower temperate broad leaved Forest) र तल्लो समसितोष्ण मिश्रित वन (Lower temperate mixed broad-leaved Forest) पर्दछन् । तल्लो समसितोष्ण चौडापाते वन समुन्द्र सतहबाट १७०० मि. देखी २७०० मि. सम्मको उचाईमा उत्तरी मोहडामा पाईन्छ । यी वनहरुमा मुख्य गरी काफल, बाँझका प्रजातीहरु, अँयर आदि प्रजातीहरु पाउँछन् । तल्लो समसितोष्ण मिश्रात चौडापाते वन समुद्र सतहबाट १७००-२२०० मि. सम्मको उचाईमा पाईन्छ । यी वनहरुमा मुख्य गरी उत्तिस, तेजपात आदि प्रजातीहरु पाउँछन् ।

४. माथिल्लो समसितोष्ण वन (Upper Temperate Forest)

यस अन्तर्गत माथिल्लो समसितोष्ण चौडापाते वन (Uppertemperate broad leaved Forest) र माथिल्लो समसितोष्ण मिश्रित वन (Upper temperate mixed broad-leaved Forest) पर्दछन् ।

माथिल्लो समसितोष्ण चौडापाते वन समुद्र सतहबाट २२००-३००० मि. सम्मको उचाईमा उत्तरी मोहडामा पाईन्छ। यी वनहरुमा मुख्य गरी खसु आदि प्रजातीहरु पाइन्छ। माथिल्लो समसितोष्ण मिश्रित चौडापाते वन समुद्र सतहबाट २५००-३५०० मि. सम्मको उचाईमा पाईन्छ। यी वनहरुमा मुख्य गरी गुँरास, ओखर, पाँगर आदि प्रजातीहरु पाइन्छ।

५. समसितोष्ण कोणधारी वन (Temperate Conifer Forest)

यस वनमा विभिन्न कोणधारी प्रजातीहरु जस्तैः धुपी सल्ला *(Juniperus Spps.)*, गोब्रे सल्ला *(Pinus wallichiana)*, देवदार *(Cedrus Deodora)*, ठिङ्ग्रे सल्ला *(Tsuga dumosa)*, चिङ्गुरे सल्ला *(Abies pindrow)*, पाइन्छन्। यस किसिमको वन समुद्र सतहबाट २५००-३५०० मि. सम्मको उत्तरी पश्चिम मोहडामा पाईन्छ।

६. सव - अल्पाइन वन (Sub - Alpine Forest)

यस किसिमको वन समुद्र सतहबाट ३०००-४१०० मि. सम्मको उचाईमा पाईन्छ। रुकुम (पूर्व) जिल्लाको माथिल्लो भागमा अवस्थित यस प्रकारको वनमा तालिस पत्र *(Abies spectabilis)*, भोजपत्र *(Betula utilis)*, लालीगुराँस *(Rhododendron spps.)* प्रजातीहरु पाईन्छन्।

७. अल्पाइन वन (Alpine Scrub)

यस किसिमको वन समुद्रबाट ४१०० मि. भन्दा माथिको उचाईमा रहेको तथा भुईचुक, डालेचुक जस्ता झार प्रजातीहरुको उपस्थिती रहेको छ।

माथि उल्लेखित प्रकारका वनको क्षेत्रफल तथा पाइने मुख्य प्रजातिहरु निम्न बमोजिमको तालिकामा देखाईएको छ।

क्र.सं	वनको प्रकार	क्षेत्रफल (हे.)	समुद्र सतह देखि उचाई (मि.)	मुख्य प्रजाती	कै.
१	उष्ण वन	६२४	१००० मि. भन्दा कम	साल, सिसौ	
२	उपोष्ण चौडापाते वन	१०९३४	१००० – २०००	उत्तिस, टुनी (दल्ला)	
३	उपोष्ण खोटेसल्लाको वन	५५७३	१०००–२२००	खोटेसल्ला	
४	तल्लो समसीतोष्ण चौडापाते वन	६२७२	१७००–२२००	बाँझ, अँगेर, काफल, तेजपात	
५	माथिल्लो समसीताष्ण चौडापाते वन	६१८५	२२००–३०००	गुँरास, पागर, ओखर, खसु	
६	समसीतोष्ण कोणधारी वन	१००१६	२०००–३०००	धुपी, गोब्रेसल्ला, देवदार, ठिङग्रे सल्ला, चिङ्गुरे सल्ला	
७	सवअल्पाइन वन	१५१५२	३०००–४१००	तालिसपत्र, भोजपत्र	
८	अल्पाइन	१००९	४१०० – ५०००	भुईचुक, डालेचुक	

क्र.सं	वनको प्रकार	क्षेत्रफल (हे.)	समुद्र सतह देखि उचाई (मि.)	मुख्य प्रजाती	कै.
९	स्थायी हिँउक्षेत्र	६५८	>५०००		
	जम्मा	५६३८३			

श्रोत : जिल्ला वन कार्यालय रुकुमको पञ्च वर्षिय कार्ययोजना, २०७४

ख) वन व्यवस्थापनको पद्धतीको आधारमा

वन ऐन, २०७६ ले संरक्षित क्षेत्र बाहिर रहेको वनलाई स्वामित्वको आधारमा राष्ट्रिय वन र निजी वन गरी दुई प्रमुख भागमा विभाजन गरेको छ । साथै व्यवस्थापकीय र जिम्मेवारीको आधारमा राष्ट्रिय वनलाई पुनः सरकारद्धारा व्यवस्थित वन, चक्ला वन, साझेदारी वन, संरक्षित वन, सामुदायिक वन, कवुलियती वन र धार्मिक वन गरी ७ प्रकारमा रहेको छ ।

राष्ट्रिय वन

नापी विभागको Topographical Sheet Index-1996 को आधारमा यस जिल्लाको कुल वनको क्षेत्रफल ५६३८३ हेक्टर (रुकुम जिल्लाको स्वीकृत पञ्चवर्षिय कार्ययोजना ०७४/०७५-०७८/०७९) (ढोरपाटन शिकार आरक्ष बाहेक) रहेको छ, जस मध्ये आ.व. ०८०/०८१ को अन्त सम्ममा १५,४७९.४६ हेक्टर वन क्षेत्र (सामुदायिक वन संख्या १५३) र ५०.४९ हेक्टर हेक्टर कबुलियती वन हस्तानान्तरण भैसकेको तथा ५२११६.५३ हेक्टर वन क्षेत्र ढोरपाटन शिकार आरक्षमा पर्ने हुँदा बाँकि वन क्षेत्रलाई सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको रुपमा डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व) बाट व्यवस्थापन गरिरहेको छ ।

१. सरकारद्वारा व्यवस्थित वन

वन ऐन २०७६ मा व्यवस्था बमोजिम सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको व्यवस्थापनको लागि विभागले तोकिए बमोजिम तयार भएको स्वीकृत कार्ययोजना बमोजिम कार्य सञ्चालन गर्नु पर्ने हुन्छ । सोको कार्यान्वयन गर्ने, कार्य योजनाले निर्दीष्ट गरेका कार्य तथा वन विकास कार्य बाहेक सरकारद्वारा व्यवस्थित वनमा अन्य कुनै पनि कार्य गर्न नपाइने, सो वनको वन पैदावारमा नेपाल सरकारको स्वामित्व रहने, सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको वन पैदावार उपयोग गर्न, हटाउन, वन पैदावार बिक्री वितरण गर्न, निकासी गर्न वा ओसारपसार गर्न तोकिएको अधिकारीले तोकिए बमोजिम इजाजत दिन सक्ने व्यवस्था छ ।

२. सामुदायिक वन

यस रुकुम (पूर्व) जिल्लामा विभिन्न स्थानीय तह अनुसारको सामुदायिक वनको संख्या तलका तालिकाहरुमा देखाईएको छ ।

स्थानिय तह अनुसार सामुदायिक वनको विवरण						
जिल्ला	सि.नं	न.पा/गा.पा	सा.व संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी संख्या	जनसंख्या
रुकुम पूर्व	१	सिस्ने	६५	४५०३.९७	५९६६	३१०१९
	२	पुथाउत्तरगंगा	३१	४५५१.४४	३८४६	१८२४६
	३	भूमे	५५	६४२४.०५	६५५०	३३१६६
			१५१	**१५४७९.४६**	**१६३६२**	**८२४३१**

स्रोत :डि.व.का.रुकुम पूर्व २०७९

नोट : सामुदायिक वनमा उपभोक्ता दोहोरिएको हुनाले लाभान्वित घरधुरी र जनसंख्या जिल्लाको घरधुरी र जनसंख्या भन्दा वढी देखिन गएको छ ।

३. कवुलियती वन

रुकुम (पूर्व) जिल्लामा स्थानिय तह अनुसार हस्तान्तरण भएका कवुलियति वनको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

स्थानीय तह अनुसार कबुलियती वन संख्या

जिल्ला	सि.नं	गाउँपालिका	क.व संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी संख्या
रुकुम पूर्व	१	सिस्ने	६	३२.६३	७५
	२	पुथाउत्तरगंगा	२	३.६२	२१
	३	भूमे	७	१४.२४	८५
		जम्मा	**१५**	**५०.४९**	**१८१**

(स्रोत : डि.व.का. रुकुम पूर्व, २०७९)

४. निजी वन

आफ्नो नम्बरी जग्गामा रोपिएका वा संरक्षण गरिएका बोट विरुवाहरु भएको वनलाई निजि वन भनिन्छ । जिल्लामा हालसम्म दर्ता भएका निजी वनको संख्या १० रहेको छ भने ति वनहरुले ढाकेको क्षेत्रफल ४२८०० व.मी. (४.२८ हे.) छ ।

रुकुम (पूर्व) जिल्लाको निजी वन सम्बन्धी विवरण							
सि. नं	निजि वन धनिको नाम	जिल्ला	ठेगाना		दर्ता मिति	क्षेत्रफल (वर्ग.मि)	कै.
			न.पा/गा.पा	वडा नं			
१	बल बहादुर थापा	रुकुम पूर्व	सिस्ने	५	८/२४/२०६१	४६४५	
२	ज्ञान बहादुर पुन	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	१२/७/२०६४	२१३०	
३	कृष्ण बहादुर बुढा	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	१२/७/२०६४	७९१०	
४	कृष्ण बहादुर के.सी	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	२/२०/२०६५	१७५०	
५	धन बहादुर पुनमगर	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	१२/७/२०६४	३०९०	
६	प्रसाद पुन	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	९/१७/२०६८	३००५	
७	मोहन सिं दमाई	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	९/१७/२०६८	२२४५	
८	भागिदल पुन	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	९/१७/२०६८	२५००	
९	कृष्ण बहादुर बुढा	रुकुम पूर्व	पुथा उत्तरगंगा	१२	९/१७/२०६८	२१५०	
१०	तारा ओली	रुकुम पूर्व	भुमे	६	१२/२५/२०७५	१३३७५	
		जम्मा				४२८००	

स्रोत :डि.व.का.रुकुम पूर्व २०७९

१.६. वन्यजन्तु तथा वनस्पती प्रजातिहरु

यस जिल्लामा रेडपाण्डा, चितुवा, बँदेल, थार, घोरल, झारल, कस्तुरी मृग, नाउर, रतुवा, स्याल, बाँदर, विभिन्न प्रजातीका सरिसृप प्रजातीका वन्यजन्तुहरु पाईन्छन् । रुख प्रजातीका वनस्पतिहरुमा प्राकृतिक रुपमा खोटे सल्लो, गोब्रे सल्लो, उत्तिस, पांगर, काफल, टुनी, लाली गुँरास, बाँझ, फँलाट, खस्रु, भोजपत्र, आदी रहेका छन् भने अन्य जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वनस्पतिहरुमा रिठा, अमला, लौठ सल्ला, काउलो, दालचिनी, टिमुर, चिराईतो, चिउरी, गुजरगानो, चुत्रो, लोक्ता, अल्लो, सतुवा, पदमचाल, यार्सागुम्बा, पाँचऔंले, गुच्चीच्याउ, बोझो, बेल, सिलाजित, सर्पगन्धा, कालादाना, भोजपत्र, भुँईचुक, डालेचुक, मजिठो, सोमलता, सिस्नु, हर्रो, बर्रो, भ्याकुर, ओखर, कुट्की, सुनाखरी, वनलसुन, अमला, साधारण रातोच्याउ, सातगाठे, भुतकेस, विषमा, समायो, पाषणवेद, कुरीलो, झ्याउ, सुगन्धवाल, निगालो, बज्रदन्ती, खोटो, बिषजरा, कुटुकी, जटामसी, खिरौला, धसिंग्रे आदी रहेका छन् ।

१.७. जियोलोजी

महाभारत पर्वतदेखि हिमाली भू-भाग सम्म फैलिएको यस जिल्लामा आग्नेय र पत्रेदार चट्टानहरु पाईन्छन् । त्यस्तै जिल्लाको उत्तरी भेगका क्षेत्रहरुमा फलाम, तामा, सिलिका र चुनढुङ्गा आदिका खानीहरु रहेको बताईन्छ । भौगोलिक बिषमताको कारण यस जिल्लामा विभिन्न प्रकारको माटो पाईन्छ । यस जिल्लाको अधिकांश भूभागमा Lithhic subgroup समूहको माटो पाईन्छ । यसले करिब ४३ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ । यो कडा चट्टानयुक्त माटो हो । जिल्लामा माटोको अधिकांश भाग गेग्रानपूर्ण, पांगो र बलौटे माटो रहेको छ

१.८. जलवायू

भौगोलिक विविधताको कारण यहाँको जलवायुमा पनि विविधता पाईन्छ । यहाँ खास गरी उष्ण, समशितोष्ण र शीतोष्ण हावापानी पाईन्छ । समुद्र सतह देखि ९५० मी. देखि ७२४६ मि. सम्मको उचाईमा अवस्थित यो जिल्लाको औषतमा अधिकतम तापक्रम ३४ डिग्री सेन्टीग्रेड र न्युनतम तापक्रम ६ डिग्री सेन्टीग्रेड रहेको छ । तर हिमाली र लेकाली भेगको तापक्रम प्राय ० डिग्री भन्दा कम हुने गर्दछ । जाडो समयमा उच्च क्षेत्रमा हिउँ पर्दछ । यस जिल्लामा आषाढ, श्रावण र भाद्रमा वढि वर्षा हुने गर्दछ । यहाँको औषत वर्षा न्यूनतम १६०० मि.मि. देखि अधिकतम २४०० मि.मि. सम्म पाईएको छ ।

१.९.जल सम्पदा

जिल्लाको ४३.९३ प्रतिशत भूमिमा ५० से.मी. भन्दा कम गहिराइ देखि अभेद्य चट्टानको तहसम्म र १२.९२ प्रतिशत भूमिमा ५० से.मी. भन्दा बढी गहिराइदेखि अभेद्य चट्टानको तहसम्म भूमिगत पानीको तह रहेको छ । तल्लो मध्य भागमा २० से.मी. बढी गहिराई देखि अभेद्य चट्टानको तहसम्म भूमिगत पानी पाइन्छ । यस जिल्लाको नदीप्रवाह प्रणाली सानीभेरी, लुकुम खोला, पेल्माखोला, सिस्ने खोला जस्ता प्रमुख जलाधार क्षेत्रभित्र पर्दछन् । सानीभेरी जिल्लाको करिव बीचभाग भएर पूर्वबाट पश्चिम तर्फ बगेर गएको छ । जिल्लाको अधिकांश भू-भाग साना भेरीको जलाधार क्षेत्रमा नै पर्दछ । जिल्लाको पश्चिमी र उत्तरी क्षेत्रको नदीप्रवाह भने सानीभेरीको जलाधार क्षेत्र पर्दछ भने पूर्व दक्षिण तर्फ लुकुम खोलाको जलाधार क्षेत्र पर्दछ । यसले रुकुम (पूर्व) जिल्लाका विभिन्न भागहरुमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउनुको साथै जल विद्युत विकासको लागि समेत प्रशस्त सम्भावना रहनुका साथै ती नदी किनारामा भएको टार तथा केही समथर भूमिमा मानव वस्तीहरुको विकासको लागि थप अवसरहरु उपलब्ध गराएको छ । त्यस्तै सानीभेरीको नदी किनाराका विभिन्न स्थानहरूमा तातोपानीका मूहानहरु (हट स्प्रिङस) रहेका छन् । यसले जिल्लामा पर्यापर्यटन विकासको सम्भावनालाई समेत बढाएको छ ।

सानीभेरीका साहयक खोलाहरु

सिस्ने खोला	पेल्मा खोला	रन्मा खोला	खोपिचार खोला
मैकोट गाड	उत्तरगंगा	कोर्जाखोला	लुकम खोला
रुकुमगाड	महत खोला	नाथीगाड खोला	चुन्बाङ्ग खोला

श्रोतः जिल्ला समन्वय समिति, रुकुम २०७६

कमलदह, छिप्री दह, सुन दह, पुपाल दह, सम्पे दह, गुप्त दह, बराह क्षेत्रजस्ता पर्यटकीय दृष्टिकोणले समेत महत्वपूंर्ण मानिएको दहहरु पनि यहाँका सिमसार पारिस्थितीकीय प्रणाली तथा जलश्रोतका आधारहरु हुन । यसको गिल्बाङ झरना (स्यालापाखा), घुन्चे झरना (मोरावाङ्ग), गुज्जा झरना (रन्मामैकोट), पखिजास झरना, कवगाड झरना (प्वाङ्ग) जस्ता थुप्रै झरनाहरु पनि यहांको जलश्रोतको

रुपमा रहेका छन् । यी सबै नदी, ताल र झरनाहरुमा निरन्तर बगीरहने जलप्रवाहलाई हेर्दा रुकुम (पूर्व) जिल्लालाई जलश्रोतको हिसाबले धनी मान्न सकिन्छ ।

१.१०. धार्मिक तथा पर्यटकिय महत्वका सम्पदाहरु

यो जिल्ला धार्मिक महत्वका सम्पदाहरुमा धनि मानिन्छ । यहाँका प्रमुख धार्मिक स्थलहरुमा बराह मन्दिर र शिवजी मन्दिर (रुकुमकोट), मस्टथान (मैकोट), देउराली मन्दिर (स्यालापाखा), दाह्रेमष्ट/शिद्ध देवता मन्दिर (प्वाङ) आदी पर्दछन् ।

यो जिल्ला पर्यटकिय सम्पदाहरुमा पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण मानिन्छ । यहाँका सम्भाव्य पर्यटकिय स्थलहरुमा सिस्ने हिमाल, पूथा हिमाल, कमल दह, पुपाल दह, सुन दह, देउराली गुफा, तकसेरा गाँउ, लुकुम गाँउ, राङ्सी गाँउ, कोल गाँउ, हुकाम गाँउ, मैकोट गाँउ, सिमा गाँउका मगर बस्तिहरु, रुकुमकोट बस्ती, ढोरपाटन शिकार आरक्ष आदी रहेका छन् । त्यस्तै अन्य पर्यटकिय स्थलहरुमा हुकामको लेक, लालपाटन, चित्रि पाटन, प्रमाल लेक, झारमारे लेक, देउराली गुफा (रुकुमकोट) रहेका छन् । साथै यस जिल्लाका साँस्कृतिक पर्यटनमा भूमे नाच, झाँक्री नाच, पैसेरु नाच, झोरेल्नी, सिंगारु, मयुर, टप्पा, सोरठी आदि नाचहरु रहेका छन् । वल पुजाई, शंख पिपल मेला, पापीनी मेला, नाथीगाड मेला, कुनाखेत मेला, चैते दशैं मेला लगायतका विभिन्न स्थानिय मेला तथा चाडपर्व पनि यस जिल्लाको साँस्कृतिक पर्यटनका क्षेत्रहरु हुन् ।

१.११. जनसंख्या विवरण

जिल्लाको जनसंख्या विवरण :-

महिला	: २९४८७ जना
पुरुष	: २४८४५ जना
जम्मा	: ५३०१८ जना
परिवार संख्या	: ११२०२
औसत परिवार आकार	: ६
जनघनत्व	: ७४ प्रति कि.मि.
जनसंख्या वृद्धिदर	: २.०६ प्रतिशत

जातजाति अनुसार जनसंख्याको विवरण

सि.नं.	जातजाति	पुथा उत्तर गंगा जम्मा जनसंख्या	भुमे जम्मा जनसंख्या	सिस्ने जम्मा जनसंख्या	जम्मा	जम्मा प्रतिशत
		१७९३२	१८५८९	१६४९७	५३०१८	१००
१	क्षेत्री	१०३५	१३८०	८०१४	१०४२९	१९.६७
२	ब्राहमण पहाड	४६	६	१०१२	१०६४	२.००
३	मगर	१२०७६	१३०१२	४९८६	३००७४	५६.७२
४	नेवार	८	३९०	८६	४८४	०.९१

५	कामी	३२३०	१८०५	५९५	५६३७	१०.६३
६	गुरुङ	१६८	३०४	२०	४९२	०.९२
७	दमाई ढोली	४५०	५९६	७२०	१७६६	३.३३
८	ठकुरी	४५०	२४८	८०५	१५०३	२.८३
९	सार्की	४	६	९०	१००	०.१८
१०	घर्ती भुजेल	१६	७५३	४०	८०९	१.५२
११	थकाली	३००	३६	२४	३६०	०.६७
१२	छन्तेल	४८	१८	१०	७६	०.१४
१३	बादी	६	०	४०	४६	०.०८
१४	अन्य	९५	३५	४५	१७०	०.३२

(राष्ट्रिय जनगणना २०६८)

१.१२ मुख्य पेशा

यस जिल्लाको मूख्य पेशा कृषि हो जस अन्तर्गत खाद्यान्न उत्पादन, पशुपालन, फलफुल खेती, तरकारी खेती रहेका छन । अन्यमा नोकरी, व्यापार, उद्योग तथा ज्यालादारी पर्दछन् ।

१.१३. कृषि तथा पशुपालन

यस जिल्लाको कुल ११३५२३ हेक्टर जमिन मध्ये २०२६५ हेक्टर (१७.८५ प्रतिशत) खेती योग्य जमिन भएको अवस्था छ । यहाँको अधिकांश मानिसहरु कृषि पेशामा संलग्न छन् । यहाँ उत्पादन हुने कृषि उपजहरु निम्नानुसार छन् :-

फलफुलः कागती, सुन्तला, स्याउ, जुनार, केरा, नास्पाति, अम्बा र आलुवखडा आदी ।

कृषिवालीः धान,गँहु, जौ, उवा, मकै, कोदो, भटमास, मास, फापर, मसुरो, तोरी, आलु, अदुवा, वेसार, खुर्सानी, लसुन, काउली, गोलभेडा ओखर, टिमुर लगायतका अन्नवाली तथा नगदे बाली आदी ।

पशुपालनः यहाँ प्रायः स्थानिय पशुहरुको पालन गरिन्छ । पशुहरुमा प्रमुख रुपमा गाई, भैसी, राँगो, बाखा, भेडा, सुंगुर, बंगुर, कुखुरा आदी पाल्ने गरिन्छ ।

१.१४. शैक्षिक विवरण

रुकुम जिल्ला पुर्ण साक्षर भैसकेको छैन साक्षरता प्रतिशत कूल ६२.०९ रहेकोमा पुरुष ७१.२३ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ५४ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यस जिल्लामा १ क्याम्पस, २३ माध्यमिक विद्यालय, ९२ आधारभूत बिद्यालय, ८८ वालविकास केन्द्र, १२ सामुदायिक सिकाई केन्द्र र ३ संस्थागत विद्यालय रहेका छन् ।

१.१५. स्वास्थ्य सेवा

जिल्लामा सरकारी, निजि र सामुदायिक स्तरबाट स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुदै आएको छ । सरकारी स्तरवाट जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, जिल्ला अस्पताल, स्वास्थ्य चौकीहरु वाट सेवा प्रदान हुदै आएको छ । नीजि स्तरवाट करिव २ दर्जन जति औषधालय तथा पसलहरुले यस जिल्लामा स्वास्थ्य सम्वन्धि सेवा प्रदान

गरेका छन् । जिल्लामा रहेका १९ वटा सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरु लगायत नीजि तवरवाट संचालन भएका स्वास्थ्य संघसंस्थाहरुले यस क्षेत्रमा सेवा दिएको भएता पनि स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले रुकुमको अवस्था सन्तोषजनक मान्न सकिंदैन । जिल्लामा रहेका स्वास्थ्य सम्वन्धि संस्थाहरुको विवरण तलको तालिकामा दिईएको छ ।

जिल्लामा विद्यमान स्वास्थ्य सेवाहरु

क्र.सं.	स्वास्थ्य सेवा	संख्या
१	जन स्वास्थ्य कार्यालय	१
२	जिल्ला अस्पताल	१
३	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	१
४	स्वास्थ्य चौकी	१६
७	निजि औषधालय तथा पसल	२३

१.१६. प्रमुख बजार केन्द्र

यहाँका प्रमुख बजारहरुमा रुकुमकोट, नाईगाड, खारावाङ, खावाङबगर, काँकी, लुकुम, भल्का, तकसेरा, हुकाम, मैकोट, पेल्मा, महत, चुन्वाङ, मयाङ आदी हुन् ।

१.१७. सडक तथा यातायात

आर्थिक तथा सामाजिक विकासको लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधार सडक यातायातको सबै भन्दा कम खर्चिलो माध्यम हो । तर रुकुम पूर्व जिल्लामा अहिले सम्म सडक यातायातको अवस्था कमजोर छ । यद्यपी दाङ घोराही देखि डोल्पा जोड्ने शहिद मार्गले उत्तर दक्षिणलाई जोड्दछ । यसै गरी मुसिकोट देखि वुर्तिवाङ वाग्लुङ हुँदैजाने मध्यपहाडी राजमार्गले पोखरा, काठमाण्डौ र बुटवलसम्मको यात्रालाई सहज पहुँचमा पुचाएको छ साथै अन्य छिमेकी जिल्लाहरु बीच मोटरबाटोको सुविधा बढ्ने छ । चुन्वाङ रुकुमकोट सिस्ने सडक, हुकाम नाईगाड सडक र अन्य जिल्ला सदरमुकामहरु जोड्ने सडक यातायातको सञ्जाल बन्दैछ जसले सरकारी नीति अनुसार पनि जिल्ला सदरमुकाम जोड्ने यी सडकको निर्माण कार्य अगाडि बढ्दैछ र यसको प्रमुख लक्ष्य भनेको गरिबी निवारण तथा दिगो विकास गर्न श्रोत र साधनको समुचित परिचालन मार्फत विकासको प्रतिफलको न्यायोचित वितरण हो ।

१.१८. हवाई यातायात

यस जिल्लामा हवाई मैदानहरु रहेको छैन । नजिकको हवाई मैदान रुकुम पश्चिम जिल्लाको सदरमुकाम खलंगा सल्लेमा रहेको छ । उक्त हवाई मैदान बाट काठमाडौं र नेपालगञ्ज उडान हुने गरेको छ भने अर्को हवाई मैदान चौरजहारीमा रहेको छ । उक्त हवाई मैदानको हाल स्तरोन्नती गरिदैं भएकाले यहाँबाट

उडान रोकिएको छ । आपतकालिन सेवाको लागि सदरमुकाम तथा जिल्लाको अन्य स्थानमा हेलिप्याड रहेको र अपतकालिन सेवा प्रदान भईरहेको छ ।

१.१९. हुलाक तथा सञ्चार

ईलाका हुलाक	: ३
अतिरीक्त हुलाक	: १०
ए.डी.एस.एल. सेवा	: २४
नमस्ते मोवाईल सेवा	: ३३००
सी.डी.एम.ए.सेवा	: १७४३

दुरसञ्चार सेवा : यहाँ जिल्लामा दुरसञ्चार कार्यालय स्थापना भई सञ्चार सेवामा टेलिफोन तथा नेपाल टेलिकम, सि.डि.एम.ए., फाईबर नेट, एन सेल र हेलो नेपालका मोबाईल सेवाहरु उपलब्ध छन् ।

रेडियो टेलिभिजन तथा पत्रपत्रिका : यस जिल्लाबाट पत्रपत्रिकाहरु प्रकाशन भएको पाईदैन । काठमाण्डौं तथा दाङ्गबाट प्रकाशित केहि राष्ट्रिय दैनिक, साप्ताहिक तथा दैनिक पत्रपत्रिकाहरु पनि आउने गरेको छ । हाल केवल नेटवर्क मार्फत नेपाल तथा अन्य राष्ट्रहरुबाट प्रशारण हुने च्यानल सुविधाहरु पनि उपलब्ध छन् । त्यस्तै स्थानिय स्तरमा रेडियो पूर्वि रुकुम एफ.एम., रुक्मीणी एफ.एम. मार्फत पनि विभिन्न कार्यक्रमहरु प्रशारण हुने गरेको छ ।

१.२०. विद्युत सेवा तथा उर्जा

यस जिल्ला भित्र नै विद्युत उत्पादन भई प्रसारण भएको पाईन्छ । हाल सालै यस जिल्लामा केन्द्रिय प्रशारण विद्युत समेत सुरु भएको अवस्था रहेको छ । विद्युत उत्पादन तथा प्रशारण सम्बन्धि विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

कुल विद्युत उत्पादन	: १२१० कि.वा.
साना तथा लघु विद्युत उत्पादन संख्या	: २७
परम्परागत घट्ट संख्या	: १२७
सुधारीएका घट्ट संख्या	: ९
सुधारीएको चुलो संख्यां	: १३८९

१.२१. बैंक तथा वित्तिय सेवा

वित्तिय संस्थाहरुः

ने.वै.लि.रुकुमकोट शाखा
राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक
प्रभु बैंक
एन.आई.सी एसिया बैक
डिग्रे शाई कुमारी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था

लक्ष्मी लघु वित्त वित्तिय संस्था
स्वदेशी वित्तिय संस्था
मिरमिरे लघु वित्त वित्तिय संस्था
रुक्मिणी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था
डिप्रोक्स लघु वित्त वित्तिय संस्था
स्वदेशी लघु वित्त सहकारी संस्था
जनसेवी लघु वित्त वित्तिय संस्था

१.२२. वन पैदावारमा आधारित उद्योग व्यवसाय

रुकुम पूर्व जिल्ला भौगोलिक हिसावले दुर्गम जिल्ला भएको कारण वन पैदावार संकलन तथा ढुवानी गर्न कठिनाई र खर्चिलो भएको हुँदा वन पैदावारमा आधारित उद्योग व्यवसायहरु फस्टाउन सकेका छैनन् । हाल रुकुमको खलंगा मुसिकोट देखि रुकुमकोट हुदै लुकुम सम्मको मध्य पहाडी बाटोको सुविधा, महत देखि तकसेरा पिपलटुङ नयाँबजार सम्म मोटरबाटोको सुविधा भएको हुँदा पहिलेको तुलनामा वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरुको संख्यात्मक बृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ । रुकुम (पूर्व) जिल्लामा वन पैदावार उद्योगहरुमा बढि मात्रमा काठमा आधारित फर्निचर तथा काष्ठ उद्योगहरु बढि रहेको र तिनीहरु प्राय जसो सञ्चालनमा समेत रहेको छ । तर गैह्रकाष्ठ वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरु कम मात्रामा रहेको र तिनीहरु क्षणिक समयको लागि मात्र सञ्चालन रहने र पछि विविध कारणले गर्दा वन्द हुने गरेको पाइन्छ । घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति रुकुम (पूर्व) को रेकर्ड अनुसार हाल सम्म यस जिल्लामा हाल सम्म ८ वटा फर्निचर तथा काष्ठ उद्योग, ४ वटा नेपाली कागज उद्योग, १४ वटा नर्सरी उद्योग र ११ वटा अल्लो, ५ वटा भिमल प्रशोधन तथा कपडा तथा सावुन उद्योग २ वटा दर्ता भएका छन् ।

खण्ड-२: डिभिजन वन कार्यालयको परिचय

२.१ पृष्ठभूमी

वि.स. २०४० साल अघि सल्यान वन डिभिजन कार्यालय अन्तर्गत मुसिकोट रेन्ज कार्यालयले यस जिल्लामा वन संरक्षण तथा विकास सम्बन्धि काम कारवाही गरिरहेकोमा २०४० सालमा गरिएको संगठनात्मक परिवर्तन पश्चात रुकुम जिल्लामा जिल्ला वन कार्यालयको स्थापना हुन गयो । पुनः वि.स. २०५० सालमा वन विभागको संगठनमा गरिएको परिवर्तन अनुसार यो जिल्ला "ङ" वर्गमा राखिएको थियो जस अन्तरगत ८ वटा ईलाका वन कार्यालयहरु रहेका थिए भने हाल साविकको रुकुम जिल्ला दुई भागमा बिभाजन भई रुकुम (पूर्व) जिल्ला कार्यक्षेत्र रहेको यो कार्यालय बि.सं. २०७५ साल पश्चात प्रदेश सरकार अर्न्तगत रुकुम (पूर्व) जिल्लाको डिभिजन वन कार्यालयको रुपमा स्थापना भई कार्यसञ्चालनमा रहेको छ । हालको स्वीकृत दरवन्दी अनुसार कर्मचारीको संख्या ३६ जना रहेको छ ।

२.२ डिभिजन वन कार्यालयको उदेश्य

(क) दीर्घकालीन उद्देश्य

- वन जङ्गलको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोग गर्ने, प्राकृतिक वातावरणिय सन्तुलन कायम गर्ने प्रविधिको विकास गरी वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन द्धारा वन पैदावारको आपुर्ति गरी देशको आर्थिक विकासमा सहयोग पुरयाउने ।
- वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा विकास कार्यक्रमहरुमा व्यापक जनसहभागिता जुटाउने ।
- स्थानिय समुदायलाई वन पैदावार आपुर्तिमा आत्मनिर्भर बनाउने तथा दिर्घकालिन रुपमा समुहगत र संस्थागत विकास गर्ने ।
- गरिवी निवारणको लागी निजी क्षेत्रलाई वन कार्यक्रममा प्रभावकारी रुपले सम्मीलित गराउन सामुदायिक वन, कवुलियती तथा निजी वन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- पर्या-पर्यटनको विकास गर्दै जाने ।
- जैविक विविधताको संरक्षण, वन सम्बर्द्धन, प्राकृतिक वातावरण संरक्षण तथा विकास विच सन्तुलन कायम गरी वातावरणिय सेवा प्रदान गर्ने ।

(ख) अल्पकालीन उद्धेश्य

- वनको हैसियतमा सकारात्मक सुधार ल्याउने ।
- वन पैदावारको आधारभुत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने ।
- वन क्षेत्रमा जनसहभागिता अभिबृद्धि गर्ने ।
- वनमा आधारित रोजगारी बृद्धि गर्ने ।
- सामुदायिक वन, निजी वन, कृषिवन तथा वागवानी विकास एवं कवुलियती वनको माध्यमबाट स्थानिय जनसमुदायको सरकारद्धारा व्यवस्थित वन माथिको निर्भरता घटाउने ।

२.३ कार्यालयको स्वीकृत सांगठनिक संरचना तथा कर्मचारी दरवन्दी

डिभिजन वन कार्यालय रुकुम पूर्वको सांगठानिक संरचना

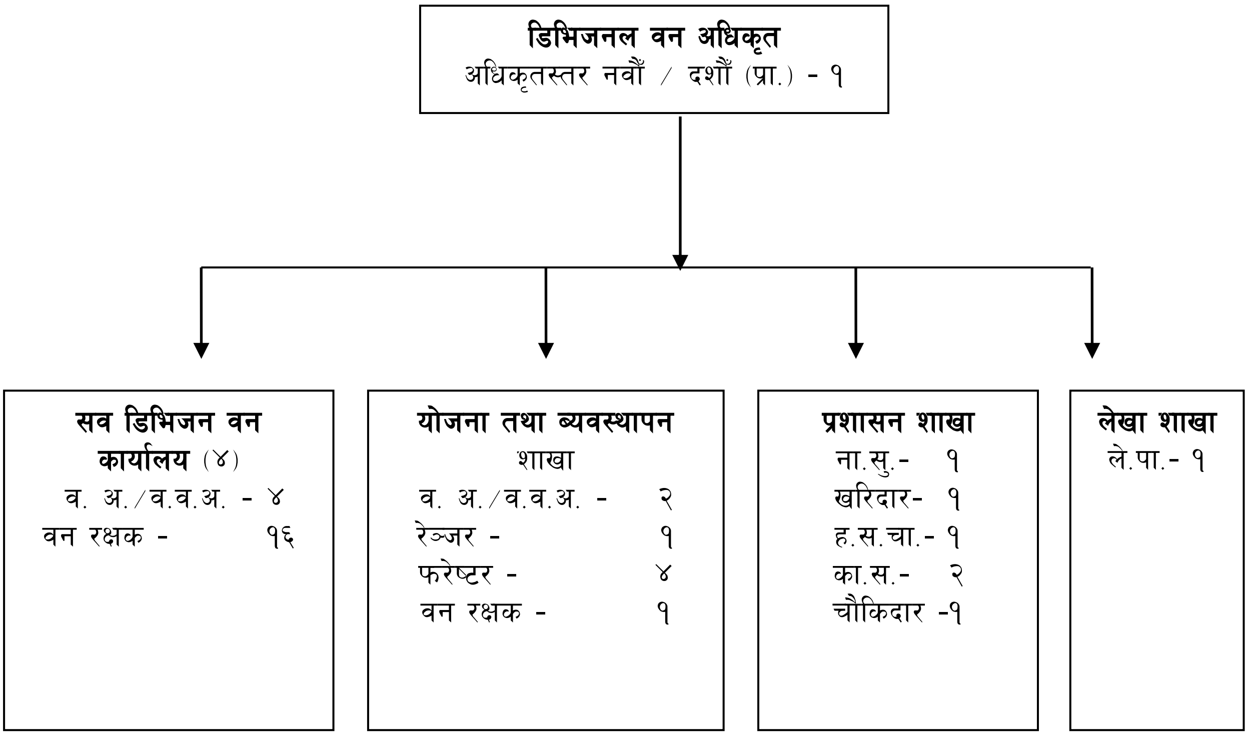

२.४ डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व) मा हाल सम्म कार्यरत कार्यालय प्रमुखहरुको नामावली

सि.नं.	कार्यालय प्रमुखको नाम	पद	अवधी	
			देखि	सम्म
१.	श्री देवेन्द्रलाल कर्ण	डि.व.अ.	२०७५।०८।०३	२०७५।१२।३०
२.	श्री बेसिन्द्रराज सुवेदी	डि.व.अ.	२०७६।०१।०८	२०७७।०५।२१
३.	श्री जीवन पंगेनी	डि.व.अ.	२०७७।०५।२४	२०७८।०६।१९
४.	श्री महेन्द्रराज वाग्ले	डि.व.अ.	२०७८।०६।११	२०७८।११।१५
५.	श्री जितेन्द्र सिंह खड्का	नि.डि.व.अ.	२०७८।१२।२०	हालसम्म

२.५ डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) अन्तर्गत रहेका सव डिभिजन वन कार्यालय

डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) अन्तर्गत रहेका ४ वटा सव डिभिजन वन कार्यालयहरुको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने गाउँपालिका तथा सव डिभिजन वन कार्यालयहरुले समेट्ने क्षेत्रफल निम्न तालीकामा देखाइएको छ ।

सव डिभिजन वन कार्यालय तथा सो अन्तर्गत पर्ने गाउँपालिकाहरु

क्र.सं.	स.डि.व.का.को नाम	स.डि.व.का.रहेको स्थान,गा.पा.को नाम	साविकको गा.वि.स.हरुको नाम	हालको संघिय संरचना अनुसार रहेका गाउँपालिकाहरु
१	सिस्ने	सिस्ने गा.पा.५, रुकुमकोट	रुकुमकोट, पोखरा, प्वाङ	सिस्ने गा.पा का सम्पूर्ण वडाहरु
२	भूमे	भुमे गा.पा ६, महत	काँडा, काँक्रि, मोराबाङ्ग र महत, चुन्वाङ्ग	भूमे गा.पा का सम्पूर्ण वडाहरु
३	कोल	पुथा उत्तरगंगा गा.पा. १०, तकसेरा	तकसेरा,कोल, राङ्सी, जाङ	पुथा उत्तरगंगा गा.पा. (७-१४)

क्र.सं.	स.डि.व.का.को नाम	स.डि.व.का.रहेको स्थान,गा.पा.को नाम	साविकको गा.वि.स.हरुको नाम	हालको संघिय संरचना अनुसार रहेका गाउँपालिकाहरु
४	हुकाम मैकोट	पुथा उत्तरगंगा गा.पा. ५	हुकाम, रन्मामैकोट	पुथा उत्तरगंगा गा.पा. (१-६)

स्थानीय तह अनुसार सामुदायिक वन, कबुलियती वन तथा निजी वनको संख्या, जम्मा क्षेत्रफल, जम्मा धरधुरी, मुख्य प्रजाती, मुख्य वन्यजन्तु ।

सि. नं.	गाउँपालिकाको नाम	सा.व.उ.स.			क.व.स.			निजि वन		मुख्य प्रजाती	मुख्य वन्यजन्तु
		संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी	संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी	संख्या	क्षेत्रफल (व.मि.)		
१	सिस्ने सव डिभिजन	५३	४५०३.९७	५९३३	३	३२.३३	७५	१	४,३४५	बाभ्फ, खस्रु, ओखर	हिउँ चितुवा, कस्तुरी मृग, रतुवा मृग, बदेल आदी
२	भुमे सव डिभिजन	५५	३४२४.०५	३५५०	७	१४.२४	८५	१	१३,३७५	ठिग्रे सल्ला, खस्रु	हाब्रे, रतुवा मृग, बँदेल आदी
३	कोल सब डिभिजन	२२	३१६७.२२	२४८७	२	३.३२	१२	८	२४,७८०	खोटे सल्ला, ठिंग्रे सल्ला, खस्रु, बाँभ्फ	हिउँ चितुवा, घोरल, हाब्रे, कस्तुरी मृग आदी
४	हुकाम मैकोट सव डिभिजन	११	१३६४.९१	११३४	०	०	०	०	०	खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला,खस्रु, बाँभ्फ	हाब्रे, कस्तुरी, घोरल, रतुवा, बँदेल आदी

२.६ वन कार्यालयको भौतिक पूर्वाधार

यस डिभिजन वन कार्यालयको आफ्नो भवन नहुँदा हाल सिस्ने गाउँपालिका वडा नं. ५, टाकुरा स्थित भाडाको भवनमा कार्यालय संचालन भई रहेको छ । त्यस्तै यस अन्तर्गत रहेका सव-डिभिजन वन कार्यालयका भवनहरु नभएकाले भाडामा संचालनमा रहेका छन् । विगतको सशस्त्र द्धन्दको समयमा आगजनी भई कार्यालय भवनहरु नष्ट भएका छन । जग्गाको हकमा साविकको रुकुमकोट गा.वि.स. वार्ड नं. ७, हालको सिस्ने गाउँपालिका वडा नं ५ को कि.नं. ४४१ (क्षेत्रफल ०८७५ बर्ग मीटर), साविकको जिल्ला वन कार्यालय अन्तर्गत रुकुमकोट स्थित रुकुमकोट रे.पो.को भवन हाल क्षतिग्रस्त भग्नावशेषको रुपमा रहेको र उक्त स्थानमा जिल्ला स्तरीय नर्सरी सञ्चालनमा रहेको छ ।

डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम पूर्व अन्तर्गतका भवनहरुको स्थिति यस प्रकार रहेको छ ।

कार्यालयको भौतिक पूर्वाधार

सि.नं.	विवरण	भवनको अवस्था	कार्यलय संचालनको अवस्था	कैफियत
१	डिभिजन वन कार्यालय	भवन नभएको	हाल भाडामा रुकुमकोटमा कार्यालय संचालनमा रहेको।	आफ्नै नाममा जग्गा रहेको,भवन निर्माण हुनुपर्ने ।
२	डि.व.अ. आवास	भवन नभएको	हाल भाडामा रुकुमकोटमा कार्यालय संचालनमा रहेको ।	भवन निर्माण हुनुपर्ने ।
३	सिस्ने सव डिभिजन	भवन नभएको	हाल भाडामा रुकुमकोटमा कार्यालय संचालनमा रहेको।	भवन निर्माण हुनुपर्ने ।
४	भूमे सव डिभिजन	भवन नभएको	भाडामा लिई कार्यालय सञ्चालन गर्नु पर्ने अवस्था रहेको ।	भवन निर्माण हुनुपर्ने ।
५	कोल सव डिभिजन	भवन नभएको	भाडामा लिई कार्यालय सञ्चालन गर्नु पर्ने अवस्था रहेको ।	भवन निर्माण हुनुपर्ने ।
६	हुकाम मैकोट सब डिभिजन	भवन नभएको	पुथा जडिबुटी उद्यानको भवनमा	

२.७ डिभिजन वन कार्यालयबाट प्रदान गरिने मुख्य मुख्य सेवाहरु

- वन संरक्षण, संबर्द्धन र विकास सम्वन्धी परामर्श
- सामुदायिक वन, कबुलियती वन, धार्मिक वन उपभोक्ता समूह गठन तथा दर्ता
- सामुदायिक वन, कबुलियती वन, धार्मिक वन हस्तान्तरण
- निजी वन दर्ता सहजिकरण र विभिन्न निजी वन, कृषि वन, वन तथा वागवानी सम्वन्धी प्राविधिक र अन्य सहयोग
- वन पैदावार विक्री वितरणमा प्राविधिक तथा कानुनी सहयोग
- सा.व.उ.स., क.व.स., धार्मिक वन उपभोक्ता समूहहरुलाई प्राविधिक सेवा प्रदान
- जनचेतनामुलक कार्यक्रम तथा विभिन्न तालिम गोष्ठी संचालन
- जलवायु परिवर्तन अनुकुलन योजना तयारी तथा कार्यान्वयनका लागि सहयोग
- विरुवा उत्पादन तथा खरिद र वितरण
- विरुवा उत्पादन, वृक्षारोपण, लघु उद्यम विकास तथा आयमुलक कार्यहरुमा अनुदान सहयोग
- घरकाज तथा दैवि प्रकोप पिडितको लागि काठ सहयोग
- वन पैदावारको सदुपयोग तथा राजश्व संकलन
- सामुदायिक वन कार्ययोजना तथा कबुलियती वन कार्ययोजना पुनरावलोकन
- जडिबुटी विरुवा उत्पादन तथा खेतीका लागि निजी व्यक्ति तथा समूह, संघ संस्थालाई सहयोग
- जडिबुटिको विरुवा वृक्षारोपण
- पकेट क्षेत्रमा जडिबुटी खेती विस्तार
- सा.व.उ.स., क.व.स., धार्मिक वन उपभोक्ता समूहको अनुगमन तथा निरिक्षण
- वनको संरक्षण, संवर्द्धन र सदुपयोग सम्वन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरु संचालन

२.८ वन अतिक्रमणको अवस्था र अतिक्रमण नियन्त्रण सम्वन्धी भावी योजना

सिमाना मिच्ने, आफ्नो नाउँमा दर्ता गराउने, अन्य प्रयोजनको लागि वनको भूभाग कुनै संघ संस्थाका नाममा लिन खोज्नेहरुबाट वनको अतिक्रमण हुने गर्दछ। यस अतिक्रमणबाट वनलाई जोगाउन वनको गस्ती गरि अतिक्रमण गर्नेहरुलाई पक्राउ गरि तिनीहरुलाई वन ऐन नियम अनुसार कारबाही गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तै सिमाना मिच्ने तथा दर्ता गराउने कामबाट अतिक्रमण हुने गरेको प्रथामा कमी ल्याउन वन सिमांकन कार्यक्रमहरुलाई नियमितता दिनुपर्ने देखिन्छ।

अतिक्रमित क्षेत्रमा वनेको घर, छाप्रा, टहराहरु भत्काउँदा मानविय संवेदनशिलता उत्पन्न हुनु, वन अतिक्रमण गर्नु अपराध हो भन्ने सामाजिक मान्यता नहुनु, यदाकदा राजनितिक पार्टीबाट वन अतिक्रमणकारीहरुलाई सुकुम्बासीको नामाकरण गरिनु, सडक लगायतका अन्य विकास निर्माण तथा सार्वजनिक भौतिक निर्माणको काममा सबैले वन क्षेत्रको प्रयोग गर्ने गरेको, भौगोलिक र राजनैतिक विकटताको कारण प्रशासनिक निकायहरुबाट यथेष्ट निगरानी पुर्‍याउन नसक्दा प्रशासनिक शुन्यताको फाइदा उठाउनु, वन कार्यालय संग प्रयाप्त श्रोत र साधनको कमी हुनुले अतिक्रमणकारीहरुले प्रश्रय पाएको छ। यस जिल्लाको वन क्षेत्रलाई अतिक्रमण हुनबाट बचाई राख्न नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालयले तयार गरेको वन अतिक्रमण नियन्त्रण रणनीति २०६८ मा भएको व्यवस्था अनुसार नयाँ वन अतिक्रमण हुन नदिने र भएका अतिक्रमण क्षेत्रलाई हटाउन जिल्ला वन अतिक्रमण तथा व्यवस्थापन कार्यदल गठन गरि सोको नेतृत्वमा हटाईनेछ। वन अतिक्रमण हुन नदिन स्थानिय एफ. एम. रेडियो र पत्रपत्रिका मार्फत प्रचारप्रसार गर्ने, टुर गस्ती गर्ने, नयाँ वन अतिक्रमण हुने वित्तिकै अतिक्रमण हटाई वृक्षारोपण गरि सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गर्दै लैजाने जस्ता भावी योजनाहरु डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) को रहेको छ।

खण्ड ३ : डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व) बाट चालु आ.व. मा सञ्चालन भएका कार्यक्रमको विवरण

डिभिजन वन कार्यालय रुकुम (पूर्व) ले विगत देखि नै वन को संरक्षण संबर्द्धन र सदुपयोग सम्वन्धी विविध कृयाकलाहरु फिल्ड स्तर देखि जिल्ला स्तर सम्म गर्दै आएको छ । विशेष गरेर वन कार्यालयले वनको संरक्षणात्मक कार्य, वनको संबर्द्धनात्मक कार्य, वनको सदुपयोगात्मक कार्य, जनचेतना तथा प्रचारप्रसार मुलक कार्य, पर्यापर्यटन विकासका लागि वातावरण मैत्री संरचना तयार/निर्माण मुलक कार्य, विपन्नको जिविकोपार्जन सुधारात्मक कार्य, क्षमता अभिबृद्धि गर्ने कार्य, वनजन्य अपराधको नियन्त्रण तथा निरोधात्मक कार्य आदि जस्ता कार्यहरु गर्ने गर्दछ । आर्थिक बर्ष २०८०/०८१ मा यस डिभिजन वन कार्यालय मार्फत तपसिल बमोजिमका कार्यहरु संचालन भएका थिए ।

३.१ आ.व. २०८०/०८१ मा संचालन भएका कार्यक्रमहरु

३.१.१ संघिय सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त कार्यक्रम

संघिय सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त कार्यक्रम अन्तरगत यस आ.व.मा स्विकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार राष्ट्रिय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम तथा जडिबुटी विकास कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । यस सम्वन्धी कृयाकलाहरुको विस्तृत जानकारी तथा प्रगति विवरण अनुसची १ मा दिईएको छ ।

३.१.२ प्रदेश सरकार तर्फको वार्षिक कार्यक्रम

वन तथा वातावरण मन्त्रालयको कार्यक्रम अन्तरगत यस आ.व. मा स्विकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार वन, वन्यजन्तु, जैविक विवधता संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम, जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास कार्यक्रम, वन उद्यम र पर्यापर्यटन कार्यक्रम तथा कृषि वन तथा बृहत्तर हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम संचालन भएको थियो । यस सम्वन्धी कृयाकलाहरुको विस्तृत जानकारी तथा प्रगति विवरण अनुसची २ मा दिईएको छ ।

३.१.३ आ.व. २०८०/०८१ को समग्र प्रगति विवरण

सि . .नं	ब.नं.शी.उ.	बार्षिक कार्यक्रमको नाम	बार्षिक बजेट रूलाखमा .			बार्षिक खर्च रूलाखमा .			वित्तिय प्रगति प्रतिशत			भौतिक प्रगति प्रतिशत
			चालु	पुँजीगत	जम्मा	चालु	पुँजीगत	जम्मा	चालु	पुँजीगत	जम्मा	
१	३२९०००१२	वन, वन्यजन्तु, जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	५.३	१०५	११०.३	४.८९	४०.७३	४५.६२	९२.२६	३८.७९	४१.३६	६०
२	३२९०००१३	जडिवुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास कार्यक्रम	१.५	७४.८	७६.३	१.५	५२.९९	५४.४९	१००	७०.८४	७१.४२	८०
३	३२९०००१७	वन उद्यम र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम		५	५		५	५		१००	१००	१००
४	३२९०००१८	कृषि वन तथा बृहत्तर हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम		३२.०६	३२.०६		३२.०६	३२.०६		१००	१००	१००
५	३२९०१०१२	डिभिजन वन कार्यालयहरु	२४९		२४९.०३	१९४.२		१९४.२	७७.९८		७७.९८	
६	३२९९११२१	सम्वृद्धिका लागि वनसंघ) (शसर्त अनुदान	१८.७	०	१८.६५	९.४१		९.४१	५०.४६		५०.४६	
७	३२९९११२३	राष्ट्रिय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रमसंघ) (शसर्त अनुदान		१८.५	१८.५		१७.९७	१७.९७		९७.१४	९७.१४	१००
८	३२९९११२५	जडिबुटी विकास कार्यक्रमसंघ शसर्त) (अनुदान		२५	२५		२३.१५	२३.१५		९२.६	९२.६	१००

सि . .नं	ब.नं.शी.उ.	बार्षिक कार्यक्रमको नाम	बार्षिक बजेट रूलाखमा .			बार्षिक खर्च रूलाखमा .			वितिय प्रगति प्रतिशत			भौतिक प्रगति प्रतिशत
			चालु	पुँजीगत	जम्मा	चालु	पुँजीगत	जम्मा	चालु	पुँजीगत	जम्मा	
९	३२९९११२७	वन तथा भूसंरक्षण - (संघ शसर्त अनुदान)विभाग	८.५६		८.५६	७.५४		७.५४	८८.०८		८८.०८	९०
कुल जम्मा			२८३	२६०.४	५४३.४४	२१७.५	१७२.४	३८९.९	७६.८६	६६.२१	७१.७५	
प्रशासनिक तर्फको जम्मा			२५८	०	२५७.५९	२०१.७	०	२०१.७	७८.३२		७८.३२	
कार्यक्रम तर्फको जम्मा			२५.५	२६०.४	२८५.८५	१५.८	१७२.४	१८८.२	६२.०८	६६.२१	६५.८४	९०

३.२ आ.व. २०८०/०८०१ मा संचालन भएका मुख्य क्रियाकलापहरु

उच्च पहाडी क्षेत्रमा ओखर विकास कार्यक्रम

कृषकहरुलाई ओखर खेतीमार्फत आयआर्जनमा सहयोग गर्ने उद्देश्यले यस कार्यालयले प्रदेशकै नमुना कार्यक्रमको रुपमा ओखर विकास कार्यक्रम संचालनमा ल्याएको छ । यस आर्थिक वर्षमा ५,००० गोटा उच्च गुणस्तरका ओखर कलमी विरुवा खरीद गरी ११३ जना कृषकहरुलाई निःशुल्क रुपमा उपलब्ध गराउनुको साथै रोपण कार्यमा आवश्यक प्राबिधिक सहजिकरण समेत उपलब्ध गराईएको छ ।

सा.व.उ.स. हरुको गठन तथा दर्ता, कार्ययोजना तयारी तथा वन हस्तान्तरण प्रकृयामा सहजिकरण

यस कार्यक्रम अर्न्तगत यस वर्ष ३ वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह गठन गरियो । जसको विवरण तपसिलमा रहेको छ ।

आ.व. २०८०/०८१ मा दर्ता भएका सा.व.उ.स.को विवरण

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे)
		गा.पा.	वडा नं		म.	पू.	जम्मा	
१	प्रभु गुफा	पुथाउत्तरगंगा	९	१५९	३६५	३८२	७४७	११५.८९
२	सल्लेरी	पुथाउत्तरगंगा	९	१५९	३६५	३८२	७४७	८७.१६
								२०३.०५

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कार्ययोजना नविकरण

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे)
		गा.पा.	वडा नं		म.	पू.	जम्मा	
१	झाक्रीगेल	सिस्ने	६	१०३	३४५	३५५	७००	४.३१
२	भुईचालो	भूमे	३	१४०	३९९	४२५	८२४	९९.११
३	शिवशक्ति	सिस्ने	५	२२१	५८७	५९६	११८३	१३५.५५
४	सुख्खाखोला	भूमे	२	९०	२१४	२१०	४२४	१५६.६५
५	रानीवन	भूमे	२	२९५	७३६	७५६	१४९२	१८८.४
६	महिला जनजागरण	सिस्ने	५	१३०	४७०	४२२	८९२	१०१.६४

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे)
		गा.पा.	वडा नं		म.	पू.	जम्मा	
७	जनएकता	सिस्ने	८	१६३	२४५	२८१	४४६	७६.४५
८	गमथली	सिस्ने	६	७५	२४८	२३६	४८४	१२१.६४
९	बर्जिमगैरा	भूमे	२	२८७	७८०	६९५	१४७५	८०.८७

वार्षिक प्रगति पुस्तिका प्रकाशन

डिभिजन वन कार्यालयले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा संचालन गरेका वन संरक्षण, व्यवस्थापन, सदुपयोग, शसक्तीकरण तथा सेवा प्रवाह सम्बन्धमा सार्वजनिक जानकारी गराई सुशासन अवलम्बन होस भन्ने अभिप्रायले वार्षिक प्रगति पुस्तिका प्रकाशन गर्ने गरिन्छ ।

जडिबुटी विरुवा उत्पादन/खरिद

रुकुम जिल्लामा जडिबुटी खेती बिस्तार गरी जनताको जीवनस्तरमा परिवर्तन ल्याउनका लागि पकेट क्षेत्रमा आधारीत भई २३,२५० गोटा टिमुर र २४,००० गोटा कुरिलो विरुवा खरिद गरि कृषकहरुलाई उपलब्ध गराएको थियो । साथै ५,३३४ टिमुर र ५,००० गोटा सतुवा प्रस्ताव आव्हान गरि रोपण गर्न लागाएको थियो र १०,००० गोटा ओखर विरुवा वन कार्यालयको नर्सरीमा उत्पादन गरेको छ ।

डिभिजन वन कार्यालय मार्फत भएको विरुवा उत्पादनको विवरण

डिभिजन वन कार्यालय रुकुमको आ.व. २०८०/०८१ को स्विकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार डि.व.का. बाट काष्ठ प्रजाती र गैह्रकाष्ठ वन पैदावार तथा डालेघास प्रजातीका विरुवा उत्पादन गरि वितरण भईरहेको छ । सो सम्वन्धि विस्तृत विवरण अनुसूची ४ मा दिईएको छ ।

वृक्षारोपण कार्यक्रम

यस कार्यालयले चालु आ.व. ०८०/०८१ मा जिल्लाको विभिन्न सा.व.उ.स. मा रहेको खाली क्षेत्रमा वृक्षारोपण कार्य संचालनमा ल्याएको थियो । यस सम्वन्धि विस्तृत विवरण अनुसूची ६ मा दिईएको छ ।

वन उद्यम र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम

डिभिजन वन कार्यालय रुकुमको आ.व. २०८०/०८१ को स्विकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार डि.व.का. बाट वन उद्यम र पर्यापर्यटन कार्यक्रम अन्तर्गत प्रभु गुफा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, पुथाउत्तरगंगा ९ मा धतेलो तथा ओखरको तेल पेल्ने मेशिन जडान जडान भएको छ ।

पोखरी निर्माण

पिडितसँग प्रदेश सरकार कार्यक्रम मार्फत मानव वन्यजन्तु द्वन्द्ध व्यवस्थापन र वन क्षेत्रका सिमसार एवं पोखरी संरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत जिल्लाका २ स्थानमा बहुउद्देश्यि पानी पोखरी निर्माण कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

आर्थिक महत्वका जडिबुटीहरुको स्वः स्थानिय संरक्षण

यस कार्यक्रम अन्तर्गत उच्च मूल्यको कुरिलो खेती बिस्तार कार्य पुथा उत्तरगंगा गा.पा. वडा नं. ८ मा सम्पन्न गरिएको छ ।

प्राकृतिक रुपमा रहेका जडिबुटीहरुको संरक्षण

यस कार्यकम अन्तर्गत भुमेतिला सामुदायिक वन, भुमे गाउँपालिका वडा नं. २ मा २.५ हेक्टर क्षेत्रफलमा रहेका विभिन्न जात जडिबुटीहरु जस्तैः अतिस, कुरिलो, सेतकचिनी, समायो आदी संरक्षण गरिएको छ ।

३.३ मुख्य मुख्य उपलब्धीहरु

- ३३ हेक्टर क्षेत्रफलको निजी जग्गामा जडिबुटी खेती बिस्तार (४९४५ ओखर, २३२५० टिमुर र २४००० कुरिलो विरुवा समेत)
- प्रदेश स्तरिय पुथा जडिबुटी उद्यान स्तरोन्नती ।
- प्रदेशकै नमुना कार्यक्रमका रुपमा दाँते ओखर खेती विस्तार गर्ने कार्य भएको ।
- पकेट क्षेत्र घोषणा गरी टिमुर खेती प्रवर्द्धनका लागि कृषकहरुलाई अनुदान सहित निशुल्क विरुवा वितरण ।
- जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार सम्वन्धी विभिन्न बैठक छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट जिल्लाका राजनैतिक दल, सरोकारवालाहरु तथा किसान उपभोक्ताहरु लाभान्वित भएका जसबाट सबै पक्ष जडिबुटीको दिगो संकलन र व्यवस्थापन गर्न सकारात्मक भएको ।
- प्रकृतिक रुपमा रहेको जडिबुटीहरुको संरक्षण भएको ।
- आर्थिक महत्वका जडिबुटीहरुको स्वःस्थानिय संरक्षण गरेको ।
- रेडियो तथा पत्रपत्रिकाबाट वन संरक्षण, व्यवस्थापन विषयमा प्रचारप्रसार गरिएको जसबाट जनताहरु वन र वातावरण प्रति सचेत तथा जागरुक भएको ।

३.४ समस्या तथा चुनौतीहरु

- जडिबुटी खेतीबाट उत्पादित उत्पादनको बजारीकरणको सुनिश्चिततामा कृषक विश्वस्त हुन नसकेको ।
- ओखर खेती गरेका कृषकहरुले आवश्यकता अनुसार मिहिनेत नगर्दा अपेक्षित उपलब्धी हुन नसकेको । अनुगमनका क्रममा सिँचाई र गोडमेल गरेका र नगरेका कृषकको विरुवामा फरकपना पाईएको ।
- विदेशबाट आयात गरिने ओखर विरुवाको विरुवा उखेले देखि रोपण हुने समयको अवधिले गर्दा स्वदेशी (जुम्लाबाट ल्याईएको) विरुवाको तुलनामा सफलता कम रहेको ।
- सामुदायिक वनमा रहेका ढलापडा काठदाउरा संकलन गर्न भौगोलिक विकटताका कारण संकलन गनर् नसकिएको ।
- भौगोलिक बनावट र उपयुक्त सडक अभावले गर्दा यस जिल्लामा बैज्ञानिक वन व्यवस्थापन निकै चुनौती पुर्ण रहेको ।
- जिल्लाका पायक पर्ने वनजंगल सामुदायिक वनको रुपमा हस्तान्तरण भएपनि कोणधारी प्रजातीको बाहुल्य भएको वन क्षेत्रहरुमा वन डढेलोको चुनौती रहेको ।
- खुला चरिचरणले गर्दा वन संरक्षण तथा वृक्षारोपण क्षेत्रको विरुवा हुर्काउनमा कठिन भएको ।
- जडिबुटीको बढी दोहन तथा अपरिपक्क अवस्थामा संकलन गर्नाले यस जिल्लामा पाइने जडिबुटीहरुको दिगो रुपमा संकलन र व्यवस्थापन गर्न चुनौती रहेको ।
- वातावरणीय कानुन नियमको पालना नगरी पुर्वाधार विकासको लागि वन क्षेत्रबाट सडक विस्तारको काम भैरहेको ।
- सामुदायिक वनहरुको आवादी जग्गासँग सिमाना जोडिएका ठाउँमा परम्परा देखि कान्ला पाल्ने चलनका कारण उक्त वन क्षेत्रलाई सामुदायिक वनमा नै हस्तान्तरण गर्न चुनौति रहेको ।
- भौगोलिक विकटताले गर्दा फिल्ड अनुगमन चुनौतीपुर्ण रहेको ।

अनुसूचीहरु

अनुसूची १ : संघिय सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त कार्यक्रम तर्फको प्रगति विवरण

१. राष्ट्रिय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम

क.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			तेस्रो चौमासिक प्रगति		
				परिमाण	भार	बजेट	खर्च	भौतिक	वित्तिय
११.४.१७.८३४	कृषि वन कार्यक्रम	३११५७	पटक	१	२७.०३	५.००	५.००	१००	१००.००
११.४.१७.८६६	वहुपर्षीय विरुवा उत्पादन (नर्सरी नाईकेको ज्याला सहित)	३११५७	पटक	१	५४.०५	१०.००	१०	१००	१००.००
११.४.१७.८९०	वन क्षेत्र अतिक्रमण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन कारयक्रम	३११५७	पटक	१	२.७	०.५०	०	०	०.००
११.४.१७.९०३	वन डढेलो व्यवस्थापन कार्ययोजना कार्यान्वयन	३११५७	पटक	१	१६.२२	३.००	२.९७	१००	९८.९९
कुल जम्मा प्रगति						१८.५०	१७.९७	१००	९७.१४

२. जडिबुटी विकास कार्यक्रम

वार्षिक बजेट (रू): २५.०० लाख

क.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			दोस्रो चौमासिक प्रगति		
				परिमाण	भार	बजेट	खर्च	भौतिक	वित्तिय
११.४.२२.६७	प्राकृतिक रुपमा रहेका जडिवुटी संरक्षण तथा व्यवस्थापन	३११५९	पटक	१	४०	१०.००	१०	१००	१००
११.४.२२.७४	जडिवुटि विरुवा उत्पादन तथा खेती विस्तार	३११५९	पटक	१	४०	१०.००	९.९८	१००	९९.९८
११.४.२२.८२	पकेट क्षेत्रमा जडिवुटि खेती विस्तार	३११५९	पटक	१	२०	५	३.१५	१००	६३.००
कुल जम्मा प्रगति						२५.००	१९.९८	१००	९४.२१

अनुसूची २ : वन तथा वातावरण मन्त्रालय, (प्रदेश सरकार) कार्यक्रम तर्फको प्रगति विवरण

१. वन, वन्यजन्तु, जैविक विविधता संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य		तेश्रो चौमासिक प्रगति		
				परिमाण	बजेट	खर्च रकम	भौतिक प्रगति	वित्तिय प्रगति
११.४.१७.१०	सामुदायिक वनको अनुगमन, मूल्यांकन र अभिलेखिकरण	३११५७	समूह	१२०	०.७२	०.३८८	१००	५४
११.४.१७.५४	कबुलियती वनमा वन व्यवस्थापन तथा जीविकोपार्जन सुधार योजना कार्यक्रम	३११५७	समूह	१२	१२.००	०.	०	०
११.४.१७.२२७	कबुलियती वन समूहमा सामाजिक परिचालन मार्फत कार्ययोजना नविकरण र आयआर्जन क्रियाकलाप	३११५७	समूह	१२	३.००	०	०	०
११.४.१७.५१६	वन संरक्षण व्यवस्थापन र संस्थागत विकास सम्बन्धि क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	३११५७	वटा	३	०.९०	०.९०	१००	१००
११.४.१७.५१८	वन डढेलो नियन्त्रण	३११५७	प्याकेज	१	९.००	५.८२	१००	६५
११.४.१७.२६	वन अपराध नियन्त्रण (सूचना संकलन र गस्ती परिचालन समेत)	३११५७	प्याकेज	१	३.००	०.५१	१००	१७
११.४.१७.४७	पीडितसँग प्रदेश सरकार कार्यक्रम मार्फत मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन (प्याकेज)	३११५७	संख्या	१	३.००	२.८८	१००	९६
११.४.१७.३७	वन, वन्यजन्तु, अतिक्रमण, चोरी निकासी तथा चोरी शिकारी नियन्त्रण सम्बन्धी प्रचार प्रसार (पर्चा, पम्पलेट, होडिङ बोर्ड, भित्ते लेखन, रेडियो, टेलिभिजन पत्रपत्रिका समेत) तथा बार्षिक प्रगति प्रतिवेदन पुस्तिका प्रकाशन (प्याकेज)	३११५७	संख्या	१	२.००	१.५	१००	७५
११.४.१७.३८१	वनसँग सेलिब्रेटी कार्यक्रम	३११५७	प्याकेज	१	४.००	१.५	१००	३८
११.४.१७.३८	प्रदेश स्थापना दिवस, सिमसार दिवस, राष्ट्रिय वृक्षारोपण दिवस, जैविक विविधता दिवस, विश्व वातावरण दिवस, वन्यजन्तु सप्ताह आदि	३११५७	संख्या	१	१.००	०.५	१००	५०
११.४.१७.३९१	पुथा जडिबुटी उद्यान निर्माण तथा स्थापना, पुथा उत्तरगँगा, रूकुमपुर्व	३११५७	वटा	१	२०.००	६	१००	३०
२.७.२५.३	सब डिभिजनमा सुशासन तथा सबलीकरण कार्यक्रम	२२५२२	वटा	४	४.००	३.९९	१००	१००
११.४.१७.५१४	वन क्षेत्रका ढलापडा तथ वेवारिसे काठदाउरा संकलन तथा व्यवस्थापन	३११५७	क्यु.फि	१२	३६.००	०.	०	०
११.४.१७.५१५	सामुदायिक वनमा वन संवर्द्धन प्रणालीमा आधारित वन व्यवस्थापन कार्ययोजना तयारी	३११५७	समुह	१	५.००	०.	०	०
११.४.१७.५२३	वन क्षेत्रभित्रका सिमसार तथा पोखरी संरक्षण कार्यक्रम	३११५७	प्याकेज	१	३.००	०.	०	०
११.४.१७.५२४	मिचाहा प्रजाती नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन	३११५७	प्याकेज	१	२.००	०.६५	१००	३३
२.७.२५.१	डिभिजन वन कार्यालयको वेवसाइट संचालन र प्रविधिमैत्री सब डिभिजन निर्माण तथा व्यवस्थापन	२२५२२	संख्या	१	०.५०	०.२	१००	४०
२.७.२५.८	स्थानीय तहसंग समन्वय बैठक (सब डिभिजन स्तर)	२२५२२	वटा	४	०.८०	०.७	१००	८८
कुल जम्मा प्रगति					**१०९.९२**	**२५.५४**	**१००**	**९४**

२. जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावर विकास कार्यक्रम

वार्षिक बजेटः ७५.७५ लाख

क.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			दोश्रो चौमासिक प्रगति		
				परिमाण	भार	बजेट	खर्च रकम	भौतिक प्रगति	वित्तिय प्रगति
२.७.२५.१३	जडीवुटी खेति विस्तारमा सहिजकरण (प्याकेज)	२२५२२	संख्या	१	१.३२	१.००	०.००	०	०.००
११.४.१७.६५	आर्थिक महत्वका जडिबुटीहरूको स्वःस्थानीय संरक्षण (प्याकेज)	३११५७	संख्या	१	६.९२	६.००	६	१००	१००.००
११.४.१७.२२१	एक पकट क्षेत्र एक जडिबुटी खेति विस्तारमा कृषकलाई निःशुल्क विरूवा, ढुवानी, मलखाँद र रोपणमा सहुलियत	३११५७	प्याकेज	१२	५.९४	४.५०	४.५०	१००	१००.००
११.४.१७.२२२	विगत वर्षहरूमा निजी क्षेत्रमा बृक्षारोपण गरिएका जडीवुटी खेतिको स्याहार सम्भारमा सहयोग (पुनरोपण समेत)	३११५७	प्याकेज	२०	१.३२	१.००	०.२९	१००	१००.००
११.४.१७.२२३	पकेट क्षेत्रमा सामुदायिक तथा सार्वजनिक जग्गामा जडिबुटी खेति विस्तारमा सहयोग	३११५७	हेक्टर	३	३.९६	३.००	०.००	१००	०.००
११.४.१७.२९३	जडिबुटी पकेट क्षेत्र सबलीकरण	३११५७	प्याकेज	१	१.९८	१.५०	०.०४८	१००	३.२०
११.४.१७.५४०	अल्लो, पाषणवेद, सेतकचिनि र श्रीखण्ड खेतीका लागी विरुवा उत्पादन	३११५७	हजार	१५	२.९७	२.२५	०.००	१००	०.००
११.४.१७.३७१	उच्च पहाडी क्षेत्रमा ओखर विकास कार्यक्रम (प्याकेज)	३११५७	संख्या	१	७२.६	५५.००	३६.९९	१००	६७.२५
११.४.१७.५३८	जडिबुटि नर्सीरि निर्माण मर्मत तथा स्तरोन्नती	३११५७	प्याकेज	१	१.३२	१.००	०.००	०	०.००
२.७.२५.१४	जडिबुटी फोकल टिम बैठक सञ्चालन (प्याकेज)	२२५२२	वटा	१	०.६६	०.५०	०.५०	१००	१००.००
कुल जम्मा प्रगति						७५.७५	४८.३३	९६	६३.८०

३. वन उद्यम र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम

क.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			दोस्रो चौमासिक प्रगति		
				परिमाण	भार	बजेट	खर्च	भौतिक	वित्तिय
अ) पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु									
११.४.१७.२९८	एक सामुदायिक वनः एक उद्यम विकास कार्यक्रम	३११५७	प्याकेज	१	१००	५	०	१००	०
कुल जम्मा प्रगति				१	१००	५	०	१००	०

४. कृषि वन तथा बृहत्तर हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	इकाई	बार्षिक लक्ष्य		चौथो त्रैमासिक प्रगति		
			परिमाण	बजेट	खर्च	भौतिक	वित्तिय
२.४.१.१०	कार्यालय सामान, मस्लन तथा अन्य खर्च तथा सेवा	पटक	१	१.००	१.००	१००	१००
२.६.३.३७	वन क्षेत्रगत सुसासन सम्बन्धि क्षमता अभिवृद्धि	पटक	१	१.००	१.००	१००	१००
२.६.४.३८	दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धि गोष्ठि, सम्मेलन आदिमा सहभागिता	पटक	१	०.३०	०.२४	१००	८०
२.६.४.४१	सामुदायिक वनका पदाधिकारीहरुका लागी बातावरणिय तथा सामाजिक सुरक्षा एवम लै.सा.स	पटक	१	२.००	२.००	१००	१००
२.६.४.४८	वन पैदावार संकलन सम्बन्धि तालिम	पटक	१	१.२५	१.२५	१००	१००
२.७.२५.१३३	सम्बद्धन प्रणालीमा आधारित वन व्यवस्थापन सम्बन्धि समिक्षा गोष्ठी	पटक	१	०.५०	०.०७	१००	१४
२.७.२५.१३४	अन्तर नगरपालिका समन्वय बैठक तथा नगरपालिका र डिभिजनल वन कार्यालयबिच समन्वय	पटक	१	२.००	२.००	१००	१००
२.७.२५.५१	सा.व. तथा क.व.उ.स को कार्ययोजना कार्यान्वयन	वटा	२०	३.००	०	०	०
२.७.२५.५३	साविकका सामुदायिक वनमा नविकरण	वटा	४३	६.४०	१.३५	१००	२१.०९४
२.७.२५.५५	सा.व.उ.स गठन र वन हस्तानतरण	वटा	१	०.५०	०.५	१००	१००
२.८.१.११	सम्बद्धन प्रणालीमा आधारित वन व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको अनुगमन	वटा	१	१.००	०	०	०
कुल जम्मा प्रगति				**१८.९५**	**९.४१**	**१००**	**४९.६६**

५. वन तथा भूसंरक्षण विभाग (संघ शसर्त)

फाजिल फरेष्टरका लागि विनियोजित रकम

ब उ शि नं ३२९९११२७

कूल बजेटः १५.५५ लाख

क.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			पहिलो त्रैमासिक			दोस्रो त्रैमासिक			तेस्रो त्रैमासिक		
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट
आ) चालु खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु															
१	वन, वातावरण तथा भू संरक्षण मन्त्रालय					१५.५५			४.६७			४.६७			६.२१
१.१.१.१८०	सघमा फाजील दरवन्दीमा रही प्रदेश अन्तर्गतका डिभिजन वन कार्यालयहरुमा कार्यरत रहेका फरेष्टरहरुको खाध्यान्न	२११११	जना	१	२२.५१	३.५	१	६.७५	१.०५	१	६.७५	१.०५	१	९	१.४
१.१.१.१९४	सघमा फाजील दरवन्दीमा रही प्रदेश अन्तर्गतका डिभिजन वन कार्यालयहरुमा कार्यरत रहेका फरेष्टरहरुको पोशाक	२११११	जना	१	१.२९	०.२	१	०.३२	०.०६	१	०.३२	०.०६	१	०.५१	०.०८
१.१.१.१०६	सघमा फाजील दरवन्दीमा रही प्रदेश अन्तर्गतका डिभिजन वन कार्यालयहरुमा कार्यरत रहेका फरेष्टरहरुको स्थानीय भत्ता	२११११	जना	१	३.६	०.५६	१	१.०९	०.१७	१	१.०९	०.१७	१	१.४१	०.२२
१.१.१.१५६	सघमा फाजील दरवन्दीमा रही प्रदेश अन्तर्गतका डिभिजन वन कार्यालयहरुमा कार्यरत रहेका फरेष्टरहरुको तलव	२११११	जना	१	६८.९४	१०.७२	१	२०.७१	३.२२	१	२०.७१	३.२२	१	२७.५२	४.२८
१.१.१.१९८	सघमा फाजील दरवन्दीमा रही प्रदेश अन्तर्गतका डिभिजन वन कार्यालयहरुमा कार्यरत रहेका फरेष्टरहरुको महगी भत्ता	२११११	जना	१	३.०९	०.४८	१	०.९	०.१४	१	०.९	०.१४	१	१.२९	०.२
१.६.४.६०	संघमा फाजील दरवन्दीमा रही प्रदेश अन्तर्गतका डिभिजन वन कार्यालयहरुमा कार्यरत रहेका फरेष्टरहरुको विमा कोष	३१२१३	पटक	१	०.५८	०.०९	१	०.१९	०.०३	१	०.१९	०.०३	१	०.१९	०.०३
ख) चालु खर्च कार्यक्रमको जम्माः				६	१००	१५.५५	६	२९.९६	४.६७	६	२९.९६	४.६७	६	३९.९२	६.२१
कुल जम्मा खर्च				६	१००	१५.५५	६	२९.९६	४.६७	६	२९.९६	४.६७	६	३९.९२	६.२१

६. समृद्धिका लागि वन कार्यक्रम

वार्षिक विकास कायर्क्रम आर्थिक वर्ष : २०८०/८१

वार्षिक बजेट (रू): १८.९५ लाख

बजेट उपशीर्षक नं : ३२९९११२१३

कार्यक्रम / आयोजनाको नाम : समृद्धिको लागी वन

क्र.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	इकाई	बार्षिक लक्ष्य		चौथो त्रैमासिक प्रगति		
			परिमाण	बजेट	खर्च	भौतिक	वित्तिय
२.४.१.१०	कार्यालय सामान, मस्लन तथा अन्य खर्च तथा सेवा	पटक	१	१.००	१.००	१००	१००
२.६.३.३७	वन क्षेत्रगत सुसासन सम्बन्धि क्षमता अभिवृद्धि	पटक	१	१.००	१.००	१००	१००
२.६.४.३८	दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धि गोष्ठि, सम्मेलन आदिमा सहभागिता	पटक	१	०.३०	०.२४	१००	८०
२.६.४.४१	सामुदायिक वनका पदाधिकारीहरुका लागी बातावरणिय तथा सामाजिक सुरक्षा एवम लै.सा.स	पटक	१	२.००	२.००	१००	१००
२.६.४.४८	वन पैदावार संकलन सम्बन्धि तालिम	पटक	१	१.२५	१.२५	१००	१००
२.७.२५.१३३	सम्बद्रन प्रणालीमा आधारित वन व्यवस्थापन सम्बन्धि समिक्षा गोष्ठी	पटक	१	०.५०	०.०७	१००	१४
२.७.२५.१३४	अन्तर नगरपालिका समन्वय बैठक तथा नगरपालिका र डिभिजनल वन कार्यालयबिच समन्वय	पटक	१	२.००	२.००	१००	१००
२.७.२५.५१	सा.व. तथा क.व.उ.स को कार्यायोजना कार्यान्वयन	वटा	२०	३.००	०	०	०
२.७.२५.५३	साविकका सामुदायिक वनमा नविकरण	वटा	४३	६.४०	१.३५	१००	२१.०९४
२.७.२५.५५	सा.व.उ.स गठन र वन हस्तानतरण	वटा	१	०.५०	०.५	१००	१००
२.८.१.११	सम्बद्रन प्रणालीमा आधारित वन व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयनको अनुगमन	वटा	१	१.००	०	०	०
कुल जम्मा प्रगति				**१८.९५**	**९.४१**	**१००**	**४९.६६**

७. साधारण खर्च

साधारण खर्च आ व २०८०।०८१

जम्मा रकम रु २४९.०३ लाख।

क्र.स.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	बार्षिक लक्ष्य			पहिलो त्रैमासिक			दोस्रो त्रैमासिक			तेस्रो त्रैमासिक		
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट
आ) चालु खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु															
२.१.१.१	धारा महशुल र तत् सम्बन्धी जडान शुल्क	२२१११	पटक	१	०.३९	०.९६	१	०.१३	०.३२	१	०.१३	०.३२	१	०.१३	०.३२
१.१.१.३	अधिकृतस्तर आठौं	२११११	जना	१	१७.१४	४२.६९	१	५.७१	१४.२३	१	५.७१	१४.२३	१	५.७१	१४.२३
१.१.१.४	अधिकृतस्तर छैटौं	२११११	जना	१	६.६१	१६.५४	१	२.२	५.४८	१	२.२	५.४८	१	२.२	५.४८
१.१.१.५	सहायकस्तर चौथो	२११११	जना	१	६.६१	१६.४५	१	२.२	५.४८	१	२.२	५.४८	१	२.२	५.४८
१.१.१.८	वन रक्षक श्रेणी बिहिन पाचौ	२११११	जना	१	२१.६१	५३.८२	१	७.२	१७.९४	१	७.२	१७.९४	१	७.२	१७.९४
२.१.२.१	विद्युत महशुल र तत् सम्बन्धी जडान शुल्क	२२१११	पटक	१	०.५८	१.४४	१	०.१९	०.४८	१	०.१९	०.४८	१	०.१९	०.४८
८.१.३.१	घरभाडा	२८१४२	पटक	१	४.०२	१०	१	१.३४	३.३३	१	१.३४	३.३३	१	१.३४	३.३३
२.१.९.१	हुलाक/कुरियर खर्च	२२११२	पटक	१	०.०९	०.२३	१	०.०३	०.०८	१	०.०३	०.०८	१	०.०३	०.०८
२.१.१०.१	टेलिफोन सेवा तथा ईन्टरनेट जडान खर्च	२२११२	पटक	१	०.३९	०.९६	१	०.१३	०.३२	१	०.१३	०.३२	१	०.१३	०.३२
१.२.१.१	स्थानीय भत्ता	२११३१	पटक	१	३.४७	८.६४	१	१.१६	२.८८	१	१.१६	२.८८	१	१.१६	२.८८
१.२.२.१	स्थायी कर्मचारीको महंगी भत्ता	२११३२	जना	२५	२.४१	६	१	०.८	२	१	०.८	२	१	०.८	२
२.२.२.१	डिजल, पेट्रोल	२२२१२	पटक	१	२.०१	५	१	०.४	१	१	०.४	१	१	१.२	३
२.२.३.१	सवारी साधन बाहेकका अन्य प्रयोजनमा खर्चहुने ईन्धन ब्याट्री आदी	२२३१४	पटक	५	०.२	०.५	१	०.०७	०.१७	१	०.०७	०.१७	१	०.०६	०.१६
१.२.४.१	कर्मचारीहरुको बैठक भत्ता	२११३४	पटक	१	०.१२	०.३	१	०.०४	०.१	१	०.०४	०.१	१	०.०४	०.१
१.२.८.१	प्रसुती स्याहार भत्ता	२११३९	पटक	१	०.०८	०.२	१	०.०३	०.०७	१	०.०३	०.०७	१	०.०२	०.०६
१.२.१०.१	पाले पहरा भत्ता	२११३९	पटक	२	१	०.०८	१	०.०३	०.०७	१	०.०३	०.०७	१	०.०३	०.०६
१.२.१३.१	आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन खर्च	२११३९	जना	२५	५.३४	१३.३१	१	१.७८	४.४४	१	१.७८	४.४४	१	१.७८	४.४३
१.३.१.१	निजामती कर्मचारीहरुको पोशाक खर्च	२११२१	जना	२५	१.१२	२.८	१	०.३७	०.९३	१	०.३७	०.९३	१	०.३८	०.९४
२.३.१.१	हलुका सवारी साधन र दुई पाङग्रे सवारी साधन	२२२१३	पटक	१	०.९	२.२५	१	०.३	०.७५	१	०.३	०.७५	१	०.३	०.५
२.३.२.१	कम्प्युटर ल्यापटप लगायतका सवै मेशिनरी औजारको मर्मत	२२२२१	पटक	१	०.२	०.५	१	०.०७	०.१७	१	०.०७	०.१७	१	०.०६	०.१६
२.४.१.२	कार्यालय सामान	२२३११	पटक	१	१.२	३	१	०.४	१	१	०.४	१	१	०.४	१
१.४.२.१	निजामति(खाद्यान्न)	२११२२	पटक	१	१२.४५	३१	१	१.८८	४.६७	१	१.८८	४.६७	१	८.६९	२१.६६
२.४.१४.१	विज्ञापन तथा सुचना प्रकाशन(कार्यालय सामान तथा सेवा	२२३१५	पटक	१	०.१२	०.३	१	०.०४	०.१	१	०.०४	०.१	१	०.०४	०.१
२.५.३.१	सेवा तथा परामर्श	२२४११	पटक	१	१.५१	३.७७	१	०.५१	१.२६	१	०.५१	१.२६	१	०.५	१.२५
२.५.७.१	व्यक्ति करार (का.स.)	२२४१३	पटक	१	३.५७	८.९	१	१.१९	२.९७	१	१.१९	२.९७	१	१.१९	२.९६
२.५.७.२	व्यक्ति करार (ह. स .चा.)	२२४१३	पटक	१	१.३३	३.३२	१	०.४५	१.११	१	०.४५	१.११	१	०.४४	१.१
२.५.७.३	करार कर्मचारीका लागि पोषाक सुविधा	२२४१३	पटक	४	०.१६	०.४	१	०.०५	०.१३	१	०.०५	०.१३	१	०.०६	०.१४
२.५.७.४	करार कर्मचारीका लागि चाँडवाड खर्च	२२४१३	पटक	४	०.४१	१.०२	१	०.१४	०.३४	१	०.१४	०.३४	१	०.१४	०.३४
२.५.१०.२	कार्यालय सुरक्षा तथा सरसफाई	२२४१९	पटक	१	०.१३	०.४	१	०.०५	०.१३	१	०.०५	०.१३	१	०.०६	०.१४
१.६.४.१	स्थायी कर्मचारी बीमा खर्च	२१२१३	पटक	२१	०.६४	१.६	१	०.२१	०.५३	१	०.२१	०.५३	१	०.२१	०.५३
२.८.१.२	अनुगमन मुल्याङ्कन तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन भ्रमण खर्च	२२६११	पटक	१५	१.३	३.२४	१	०.४३	१.०८	१	०.४३	१.०८	१	०.४३	१.०८
२.८.२.१	कर्मचारी सरुवा भ्रमण	२२६१२	पटक	१	०.२४	०.६	१	०.०८	०.२	१	०.०८	०.२	१	०.०८	०.२
२.९.१.१	वीमा तथा नवीकरण खर्च	२२२१४	पटक	१	०.३२	०.८	१	०.१२	०.२७	१	०.१२	०.२७	१	०.१	०.२६
२.९.९.१	स्वीकृत मनोरञ्जन चियापान अतिथी सत्कार लगायतका अन्य खर्च	२२७११	पटक	१	०.४	१	१	०.१३	०.३३	१	०.१३	०.३३	१	०.३३	०.१४
ख) चालु खर्च कार्यक्रमको जम्माः				**५३१**	**१००.०३**	**२३०.०३**	**०**	**२८.४**	**६५.३३**	**०**	**४८.१३**	**११०.७**	**०**	**२३.४७**	**५३.९९**
कुल जम्मा खर्च				**५३१**	**१००.०३**	**२३०.०३**	**०**	**२८.४**	**६५.३३**	**०**	**४८.१३**	**११०.७**	**०**	**२३.४७**	**५३.९९**

अनुसूची ३ : बिरुवा खरीद तथा वितरण

सि.नं.	विरुवाको नाम	खरिद	रोपण गरेका कृषक संख्या	कैफियत
१	टिमुर	२३२५०	८८	पकेट क्षेत्रका कृषहरुलाई वितरण
२	दाँते ओखर कलमी	५०००	११३	ओखर विकास कार्यक्रम अन्तर्गत
३	कुरिलो	२४०००	२८	आर्थिक महत्वका जडिबुटीहरुको स्वःस्थानिय संरक्षण अन्तर्गत

अनुसूची ४ : डि.व.का. बाट उत्पादन भएको विरुवाको विवरणः

कृयाकलापको नामः ओखर विरुवा उत्पादन लक्ष्यः १०,०००

सि.नं.	विरुवाको नाम	उत्पादित विरुवा संख्या	कैफियत
१	ओखर	१००००	
	जम्मा	**१०,०००.०**	

कृयाकलापको नामः एकवर्षिय विरुवा उत्पादन लक्ष्यः ३०,०००

सि.नं.	प्रजाति	उत्पादित विरुवा संख्या	कैफियत
१	मसला	१२०००	
२	पातेसल्ला	४५००	
३	टुनी	६०००	
४	पैयू	३०००	
५	बकाईनो	३०००	
६	सिसौ	१५००	
	जम्मा	**३०,०००.०**	

कृयाकलापको नामः बहुवर्षिय विरुवा उत्पादन लक्ष्यः ७०,०००

सि.नं.	प्रजाति	उत्पादित विरुवा संख्या	कैफियत
१	चिउरी	१५०००	
२	टुनी	१२०००	
३	खोटेसल्ला	१६०००	
४	अमला	१८०००	
५	पातेसल्ला	६०००	
६	धुपी	३०००	
	जम्मा	**७०,०००.०**	

अनुसुची ५: आ.व. ०८०/०८० मा डिभिजन वन कार्यालय रुकुम पूर्व को राष्ट्रिय वनबाट संकलन तथा छोडपूर्जी भएका जडीबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरु

यस आर्थिक वर्षमा विभिन्न प्रजातिका १,१२,०७४ के.जी जडिबुटी निकासी भई रु २३,५९,०२८ रोयल्टी संकलन भएको ।

अनुसुची ६ : आ.व. ०८०/०८१ मा कार्यालयको तर्फबाट गरिएको वृक्षारोपण

सि.नं.	वनको नाम	वृक्षारोपण गरेको क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	वृक्षारोपण गरिएको विरुवाको जात र संख्या	कैफियत
१	भूमे ६, महत	६.५	पातेसल्ला २१००, अमला ८७५, चिउरी २९००, देवदार ३२००, तेजपात ६२५, सिसौं ५५ र पैयू ६४५ गरी जम्मा १०,४००	
२	सिस्ने ५, बाहुनथाना	१.००	पातेसल्ला ५००, चिउरी ६०० र ओखर ५०० गरी जम्मा १६००	
३	सिस्ने ३, पाँगा पोखरा	०.५०	चिउरी ४००, सिसौं १५०, तेजपात १५०, लादे १०० गरी जम्मा ८००	
	जम्मा	**८.००**	**१२,८००**	

अनुसूची ७ : रुकुम (पूर्व) जिल्लामा पाइने गैह्रकाष्ठ तथा लघु वन पैदावारहरु

यस जिल्लामा पाईने मुख्य लघु वन पैदावारहरुमा झ्याउ, सुगन्धवाल, कुरिलो, पाषाणवेद, रिठा, काउलो, तेजपात, बोझो, कचुर, टिमुर, अल्लो, लोक्ता, *Orchid spps.*, लौठसल्ला, चुत्रो, निगालो, कुटकी, जटामसी, भुतकेश, सतुवा, भिरमह, काकडसिंगी फल, कालादाना, चिराईतो, कालो मुसली, सातगाँठे, कराजचुल्ठे, तेलाली काठ, यार्सागुम्वा आदी हुन । यस जिल्लामा पाईने कतिपय जडीवुटीहरुको पहिचान हुन बाँकी छ । जिल्लामा पाईने लघु वनपैदावारको संकलन गरिने समय, दिगो संकलन गर्ने तरिका बारे तपसिल वमोजिम रहेको छ ।

यस जिल्लामा पाईने मुख्य मुख्य गैह्रकाष्ठतथा लघु वनपैदावार र तिनिहरुको संकलन तथा दिगोपनको लागि गर्नुपर्ने कार्य सम्बन्धि विवरण।

सि.न.	प्रजाती	बैज्ञानिक नाम	संकलन समय	दिगो संकलन तरिका
१	झ्याउ	*Parmelia nepalensis*	मार्ग -चैत्र	हिउदमा वर्ष हुदा जमिनमा झरेको मार्त्र, लामो अंकुसे प्रयोग गरेर, हाँगा तथा रुख नकाटी रुखमा चढेर
२	लोक्ता	*Daphne bholua*	मार्ग -चैत्र	४ से.मी. डायामिटर भन्दा माथीको मात्र काण्डबाट काटेर
३	काउलो	*Machilus vilosa*	पौष -चैत्र	साना रुखबाट संकलन नगरी परिपक्क रुखबाट Girdling नहुने गरी काण्डको दुई तिहाई भागबाट मात्र बोका निकाल्ने र ३ वर्षको अन्तरालमा मात्र बोका झिक्ने ।

सि.न.	प्रजाती	बैज्ञानिक नाम	संकलन समय	दिगो संकलन तरिका
४	अमला	*Phyllanthus emblica*	मार्ग - फागुन	फल राम्ररी पाके पछि हाँगा नकाटी अंकुसे प्रयोग गरेर वा हातैले फल टिपेर वा रुख हल्लाएर
५	रिट्ठा	*Sapindus Mukorossi*	कार्तिर्क - मार्ग	फल राम्ररी पाके पछि हाँगा नकाटी अंकुसे प्रयोग गरेर वा हातैले फल टिपेर वा रुख हल्लाएर
६	तेजपात	*Cinnamomum tamala*	कार्तिक - फाल्गुन	फुल फुल्नु अगाडी मसिना मसिना हाँगा काटे संकलन गर्ने, छत्रको तीन भाग मध्ये दुई भागबाट मात्र संकलन गर्ने । विउ उत्पादनको लगी केही रुख पात संकलन नगरी छोडने ।
७	दालचिनी	*Cinnamomum tamala*	कार्तिक - चैत्र	साना रुखबाट सकंलन नगरी परिपक्क रुखबाट Girdling नहुने गरी काण्डको दुई तिहाई भागबाट मात्र बोका निकाल्ने र ३ वर्षको अन्तरालमा मात्र बोका झिक्ने ।
८	तितेपाती	*Artemisia indica*	पौष-फाल्गुन	बीऊ पाकेर झरे पछि पुरै विरुवा कटेर संकलन गर्ने । २५ प्रतिशत माउ विरुवा राख्ने ।
९	सुगन्धवाल	*Valeriana jatamansi*	कार्तिक - मंसिर	विरुवाको उमेर २ वर्ष भएपछि मात्र माटो मुनीबाट जरा संकलन गर्ने, संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनी नै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरीदिने ।
१०	पाषाणभेद	*Bergenia ciliate*	पौष - फाल्गुन	विरुवाको उमेर २ वर्ष भएपछि मात्र माटो मुनीबाट जरा संकलन गर्ने, संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनी नै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरीदिने ।
११	बोझो	*Acorous calamus*	मार्ग -माघ	विरुवाको उमेर १ वर्ष भए पछि मात्र संकलन गर्ने । संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनी नै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरीदिने ।
१२	चुत्रो	*Barberis aristata*	मार्ग - फागुन	साना रुखबाट संकलन नगरी परिपक्क रुखबाट Girdling नहुने गरी काण्ठको दुई तिहाई भागबाट मात्र बोका निकाल्ने र ३ वर्षको अन्तरालमा मात्र बोका झिक्ने ।
१३	टिमुर	*Zanthoxylum armatum*	असोज-मार्ग	फल राम्ररी पाके पछि हाँगा नकाटी अंकुसेका प्रयोग गरी हातैले फल टिप्ने वा हल्लाएर फल संकलन गर्ने ।
१४	कुरीलो	*Asparagus recemosus*	असोज - कार्तिक	विरुवाको उमेर २ वर्ष भएपछि मात्र माटो मुनीबाट जरा संकलन गर्ने, संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनी नै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरी दिने ।
१५	सुनगाभा	*Orchid spp.*	मार्ग - फल्गुन	बिउ पाकेर झरेपछि पुरै विरुवा काटेर संकलन गर्ने २५ प्रतिशत माउ विरुवा राख्ने ।

सि.न.	प्रजाती	बैज्ञानिक नाम	संकलन समय	दिगो संकलन तरिका
१६	चिराईतो	*Swertia chirayita*	असोज - कार्तिक	बिउ पाकेर झरे पछि पुरै बिरुवा काटेर संकलन गर्ने । २५ प्रतिशत माउ विरुवा राख्ने ।
१७	अल्लो	*Girarinia diversifolia*	पौष -चैत्र	बिउ पाकेर झरे पछि पुरै बिरुवा काटेर संकलन गर्ने । २५ प्रतिशत माउ विरुवा राख्ने ।
१८	बिष	*Aconitum spicatum*	मार्ग -पौष	बिरुवा २ वर्षको भए पछि मात्र संकलन गर्ने । संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनी नै छोड्ने र माटोले राम्ररी परि दिने ।
२९	लौठसल्ला	*Taxus baccata*	कार्तिक - पौष	फुल फुल्नु अघि मसिना हाँगा काटेर संकलन गर्ने । छत्रको दुई तिहाई भागबाट मात्र पात संकलन गर्ने ।
२०	कुटकी	*Picrorrhiza kurroa*	आषाढ-भाद्र	संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनीनै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरि दिने।
२१	भुतकेश	*Saussurea bhutkesh*	श्रावण-कार्तिक	संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनीनै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरि दिने।
२१	जटामसी	*Valeriana wallichii*	आषाढ-भाद्र	संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनी नै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरि दिने।
२२	कालादाना	*Ipomoea nill*	कार्तिक-मंसिर	फल राम्ररी पाके पछि हाँगा नकाटी अंकुसेका प्रयोग गरी हातैले फल टिप्ने वा हल्लाएर फल संकलन गर्ने ।
२४	साधारण च्याउ	*Mushroom spp*	बैशाख-साउन	परिपक्क भए पछि, स्पोर जंगलमा नै फैलन दिने गरि करिव ८० प्रतिसत मात्र संकलन गर्ने।
२५	रातो च्याउ	*Ganodarma spp*	बैशाख-साउन	परिपक्क भए पछि, स्पोर जंगलमा नै फैलन दिने गरि करिव ८० प्रतिसत मात्र संकलन गर्ने
२६	गुच्ची च्याउ	*Morchella esculenta*	बैशाख-साउन	परिपक्क भए पछि, स्पोर जंगलमानै फैलन दिने गरि करिव ८० प्रतिसत मात्र संकलन गर्ने
२७	सतुवा	*Paris polyphylla*	असोज-कार्तिक	संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनीनै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरि दिने ।
२८	भिरमह	*wild honey*	वैशाख-जेठ	संकलन गर्दा केहि चाकाहरु छोड्ने।
२९	सेतकचिनि	*polygonatum spp.*	कार्तिक-फागुन	संकलन गर्दा जराको केहि भाग जमिन मुनीनै छोड्ने र माटोले राम्ररी पुरि दिने ।
३०	शिलाजित	*rock excude*	कार्तिक-आषाढ	प्राकृतिक संरचनामा असर नपर्ने गरी ।

अनुसूची ८ :रुकुम (पूर्व) जिल्लामा भएका सा.व.उ.स. हरु

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे.)	हस्तान्तरण मिति
		गा.पा	वडा नं		म.	पू.	जम्मा		
१	सल्लीपाखा	सिस्ने	१	४६	१३१	१४४	२७५	२७२२	२०६५।०३।३१
२	लालीगूरांस	सिस्ने	१	४८	१४५	१५५	३००	१९५।५	२०६५।०३।३१
३	खर्सूथला गैरीपातल	सिस्ने	१	१२०	३१०	३१४	६२४	९०।३२	२०६६।०३।३१
४	बांछीमेला	सिस्ने	१	१२०	३१०	३१४	६२४	६७२	२०६६।०३।३१
५	सिस्ने हिमाल	सिस्ने	१	११८	२८३	३१६	५९९	३५८।१७	२०७८।०३।३१
६	सागवारी	सिस्ने	१	६२	१८०	१६६	३४६	१०९।१	२०६७।०३।३२
७	गोगनगैरा	सिस्ने	२	३०	८८	८६	१७४	१६	२०५३।०३।२७
८	दलूगैरा	सिस्ने	२	४०	११३	११९	२३२	१६।७३	२०५५।०३।२५
९	कपगार	सिस्ने	२	२४	८०	७६	१५६	९५।६६	२०६०।०३।२९
१०	फूलवारी	सिस्ने	२	६१	१५०	१८१	३३१	४९।२९	२०६६।०३।३१
११	हरियाली	सिस्ने	२	४२	१४४	१३५	२७९	६९।६	२०६६।०३।३१
१२	कूसा	सिस्ने	२	७४	२०७	२०१	४०८	१६३।७	२०६६।०३।३१
१३	सल्लेरी	सिस्ने	२	९१	३२५	३४७	६७२	१८६।६	२०६६।१२।१७
१४	टाटे	सिस्ने	२	१९	४८	४९	९७	३६।९५	२०६७।०३।३२
१५	मैनेरी	सिस्ने	२	४७	१०७	११३	२२०	६५।५९	२०६७।०३।३२
१६	मौवारीपाखा	सिस्ने	२	५१	१२२	१३५	२५७	५९।५४	२०६८।०३।३१
१७	पोखरा	सिस्ने	३	७८	१९५	२१५	४१०	८८	२०५२।१२।०७
१८	विसन चिउरी	सिस्ने	३	१०८	२९४	२८४	५७८	१०२।७	२०५२।१२।०७
१९	झिमा	सिस्ने	३	१४०	१४१	१५६	२९७	१०८	२०५२।१२।०८
२०	सिमल गैरी	सिस्ने	३	७५	१८७	२१२	३९९	१००	२०५४।०२।१४
२१	सानोभेरी	सिस्ने	३	७६	२००	२३७	४३७	४।०९	२०६७।०३।३२
२२	कूलावन	सिस्ने	४	१२३	३१५	३११	६२६	१२।३	२०५२।१२।०७
२३	स्यालागूराास	सिस्ने	४	४४	१०५	१३०	२३५	१८।१४	२०७३।०४।०२
२४	नेटाको पातली	सिस्ने	४	१०१	२३८	२३२	४७०	७३।६३	२०५४।०२।१४
२५	नौमेला	सिस्ने	४	१२३	३१४	३४४	६५८	१४।१	२०५६।०३।२५
२६	आरपाखा	सिस्ने	४	१३५	३६९	३८६	७५५	३२।४२	२०५४।०२।१४
२७	बूकीमेला	सिस्ने	४	६२	१५१	१५६	३०७	९।२५	२०५७।०१।३०
२८	ठूलामेला	सिस्ने	४	६७	१७२	१९३	३६५	२४।९४	२०६५।०३।३१
२९	पिमानेटा	सिस्ने	४	१२१	३०१	३३६	६३७	६२।६८	२०७०।०३।१८
३०	चिउरीखोला छिपतारा	सिस्ने	४	५९	१३२	१४२	२७४	१३३।०३	२०७८।९।१६
३१	लालीगूरांस	सिस्ने	४						२०७२।०३।३२
३२	मुलपाखा	सिस्ने	४	४८	१३५	१४६	२८१	११।०९	२०७१।०३।१९
३३	शिवशक्ति	सिस्ने	५	१५४	३३५	३९८	७३३	६१।३२	२०५३।०३।१०
३४	जनशक्ति	सिस्ने	५	१८१	५७५	५७०	११४५	९०।९५	२०५४।०२।१५

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे.)	हस्तान्तरण मिति
		गा.पा	वडा नं		म.	पू.	जम्मा		
३५	औंलावाङ रानीकोट	सिस्ने	५	४६	१४२	१५८	३००	१०९	२०५५।०१।३१
३६	महिला जनजागरण	सिस्ने	५	२०३	६२१	६३६	१२५७	४५	२०५७।११।३०
३७	तितेचौर	सिस्ने	६	१४४	३२०	३३७	६५७	४५	२०५२।१२।०७
३८	कमल दह संरक्षण	सिस्ने	६	१५५	४३८	४४९	८८७	१७८५	२०५४।०३।३१
३९	दाङग्रीबोट	सिस्ने	६	५९	१५४	१७४	३२८	१५।७५	२०५५।०१।३१
४०	द्वारेभिंग्री	सिस्ने	६	६८	१९५	२१८	४१३	३५।६४	२०५५।०१।३१
४१	सल्लेरी आला	सिस्ने	६	८९	२०४	२३४	४३८	१३।३६	२०५६।०३।२५
४२	आला	सिस्ने	६	९५	२६३	३२५	५८८	२।५३	२०५६।०३।१५
४३	मेलबोट	सिस्ने	६	१९८	३४६	३५८	७०४	१५।८६	२०५५।०१।३१
४४	रानीवन महिला	सिस्ने	६	१२३	३३८	३७३	७११	५३।६३	२०५७।०३।१५
४५	झक्रीगेल महिला	सिस्ने	६	९४	२६३	३२५	५८८	१३।९५	२०५७।११।३०
४६	तरवारा	सिस्ने	६	९४	१५६	१३७	२९३	४।८१	२०५८।०३।३१
४७	गम्थली महिला	सिस्ने	६	६८	२०९	२०६	४१५	१११।६	२०६०।०३।२९
४८	मारीपाखा	सिस्ने	६	१५५	४७५	५१२	९८७	१।३४	२०६७।०३।३२
४९	कौछेखाजीमेला सौरीखाल	सिस्ने	७	८२	२४३	२४८	४९१	२४२।३	२०५४।०२।१४
५०	नौधारी	सिस्ने	७	११५	३१६	३४१	६५७	९७।७२	२०५४।०३।०६
५१	किङगरीखोला	सिस्ने	७	९४	२४३	२४८	४९१	२१३।६	२०५४।०३।२७
५२	लालीगूरांस	सिस्ने	७	११५	३१६	३४१	६५७	१०९।७	२०६९।११।१०
५३	भूरुङ्गा	सिस्ने	८	१२७	३३४	३०२	६३६	२४।८५	२०५३।०३।२४
५४	सिमपातल	सिस्ने	८	१३०	३१६	३६७	६८३	६।२८	२०५४।१२।०६
५५	जनता कल्याणकारी	सिस्ने	८	८३	२४९	२६४	५१३	१८५।९	२०५४।१०।२३
५६	सिमपातल	सिस्ने	८	११३	२५६	३३७	५९३	८०	२०५३।०३।२४
५७	किरण	सिस्ने	८	१०३	२९५	३२५	३११	१७०	२०५६।०९।११
५८	साउनेपानी	सिस्ने	८	६८	१७१	१७१	३४२	११।५१	२०६६।०३।३१
५९	नुनथला बाकुबाङ्ग	सिस्ने	८	१२१	२७९	२८६	५६५	२४	२०८०।०३।२९
६०	ठूलागैरा	सिस्ने	८	४२	१०१	१११	२१२	५।४३	२०६८।०४।१६
६१	जनएकता	सिस्ने	८	११६	१६८	१७६	३४४	७६।८६	२०५४।०३।३१
६२	हरियाली भैंसी चरण	सिस्ने	८	११८	१६८	१७६	३४४	५९।७४	२०६८।०४।१६
६३	डालिवाङ	सिस्ने	८	८२	२३८	२५०	४८८	४८।६२	२०६४।०६३।१८
६४	हूर्दूमछहरा	सिस्ने	८	१२१	२७९	२८६	५६५	३।१३	२०८०।०३।२९
६५	झाक्रीपानी	सिस्ने	८	५७	१६५	१९५	३६०	१०५।२	२०६७।०३।३२
	जम्मा			**५९६६**	**१५१६३**	**१६१६५**	**३१०१९**	**४५०३.९७**	

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे.)	हस्तान्तरण मिति
		गा.पा	वडा नं		म.	पु.	जम्मा		
१	सिद्धपातल	पूथा उत्तरगंगा	१	२२३	६५०	५७७	१२२७	८०।२८	२०६४।०३।१८
२	योवाङ	पूथा उत्तरगंगा	१	१०६	२५९	२४९	५०८	१८२।३	२०७१।०३।१५
३	नास्पा	पूथा उत्तरगंगा	१	९५	१८७	१७६	३६३	२८४।१७	२०७९।०९।२८
४	गार्जखोला	पूथा उत्तरगंगा	२	८२	२४७	२१८	४६५	५६।२	२०६७।०३।३२
५	सिद्धथान	पूथा उत्तरगंगा	३	१४३	३२५	३२८	६५३	७२।२	२०६७।०३।३२
६	सिद्धपाटन	पूथा उत्तरगंगा	४	१४९	३६७	३९६	७६३	१६८।२	२०६७।०३।३२
७	हिमाल लालीगुरांस	पूथा उत्तरगंगा	४	११६	२८५	३२५	६१०	१९२	२०६६।०३।३१
८	त्रिवेणी	पूथा उत्तरगंगा	५	६७	२१८	१७८	३९६	९५।७७	२०७३।०३।३१
९	तातोपानी	पूथा उत्तरगंगा	६	४८	१४३	१३२	२७५	१४३।५३	२०७३।०३।३१
१०	सल्लेरी पातल	पूथा उत्तरगंगा	६	७२	१८५	१६४	३४९	८५।८४	२०७१।०३।१५
११	सानो पातल	पूथा उत्तरगंगा	६	३८	७१	९४	१६५	४।४२	२०७१।०३।१५
१२	लालपाटन	पूथा उत्तरगंगा	७	१०१	२७७	२८९	५६६	१०८।९	२०६५।०३।३१
१३	सानोभेरी	पूथा उत्तरगंगा	७	४८	१२७	१४९	२७६	१०४।१	२०६६।०३।३१
१४	रोईमापाखा	पूथा उत्तरगंगा	८	२६	६२	२८	९०	६।३९	२०६४।०३।१७
१५	पूछपानी	पूथा उत्तरगंगा	८	२८	६४	६६	१३०	१७९।३	२०६८।१२।१२
१६	हरियाली	पूथा उत्तरगंगा	८	११८	२८३	२९१	५७७	१३१।०२	२०७६।०३।३१
१७	पाल्लीवास	पूथा उत्तरगंगा	९	५३	१४८	१४७	२९५	९३।५	२०६७।०३।३२
१८	साजवां	पूथा उत्तरगंगा	१०	९६	२३८	२५२	४९०	६८।३४	२०६६।०३।३१
१९	मदूसे	पूथा उत्तरगंगा	११	१०८	२६४	२७७	५४१	३२।५५	२०६६।०३।३१
२०	निगारु	पूथा उत्तरगंगा	१२	१४८	३३५	४००	७३५	१८९।७१	२०७१।०३।३२
२१	क्यूवाङ	पूथा उत्तरगंगा	१२	१४८	३९५	४००	७९५	१८९।७	२०६७।०३।३२
२२	निङवाङ	पूथा उत्तरगंगा	१२	२०१	५३२	५३०	१०६२	१९२।८	२०६६।०३।३१
२३	निङवाङ	पूथा उत्तरगंगा	१२	२५०	६४१	६०९	१२५०	१७५।१	२०६८।०३।३१
२४	जिङवाङ	पूथा उत्तरगंगा	१२	३२०			०	५८।१७	२०५२।१२।०७
२५	कोल	पूथा उत्तरगंगा	१२	२८७	९२७	९०९	१८३६	११७।३	२०५२।१२।१३
२६	गोलखाडा	पूथा उत्तरगंगा	१२	५९	१५९	१६२	३२१	८१।७६	२०५८।०३।३१
२७	सल्यनी गैरा	पूथा उत्तरगंगा	१२	८६	२२९	२३३	४६२	१८०।५७	२०७८।१२।१४
२८	सून्दर विरगूम खानी	पूथा उत्तरगंगा	१३	२७	८८	६८	१५६	५६।७४	२०७३।०३।३१
२९	हरियालीपाखा	पूथा उत्तरगंगा	१३	५९	१४६	१४८	२९४	४५।९१	२०६६।०३।३१
३०	ओखमा	पूथा उत्तरगंगा	१३	१५८	८०१	८३७	१६३८	२७४।२१	२०७३।०३।३१
३१	सेपेचापाते	पूथा उत्तरगंगा	१४	१६६	४५९	४९९	९५८	६७८।१	२०५८।०३।२४
३२	प्रभू गूफा	पूथा उत्तरगंगा	९	१५९	३६५	३८२	७४७	११५।८९	२०८१।०१।०४
३३	सल्लेरी	पूथा उत्तरगंगा	९	१५९	३६५	३८२	७४७	८७।१६	२०८१।०१।०४
		जम्मा		**३७८५**	**९४७७**	**९५१३**	**१८९९३**	**४५३२.१३**	
१	सूकाखोला	भूमे	१	६२	१७७	१४४	३२१	१३३।२	२०६७।०३।३२
२	मूलवाङ	भूमे	१	१५७	३२९	३७५	७०४	११८।४	२०६८।०३।३१

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे.)	हस्तान्तरण मिति
		गा.पा	वडा नं		म.	पू.	जम्मा		
३	रुजीखोला	भूमे	१	५२	१४६	१३६	२८२	१३।१२	२०६८।१२।१२
४	वर्पिसिप	भूमे	१	९४	२५५	२८३	५३८	१७९।२	२०७०।०३।१८
५	वनवालारिग	भूमे	१	३३	६६	९२	१५८	१३४।४	२०७०।०३।१८
६	शिरखोली घर्तिवाला	भूमे	१	५८	१५९	१४५	३०४	२००।९८	२०७०।०३।१८
७	सून्दर सोभा	भूमे	१	१६३	६७१	६६१	१३३२	१५।४५	२०७३।०४।०२
८	लामपाटा	भूमे	१	५६	१३२	२८५	४१७	१३६।१	२०७०।०३।१८
९	पञ्चासे	भूमे	१	५६	१५१	१६२	३१३	३१३	२०७०।०३।१८
१०	रानीवास	भूमे	१	१४९	३९३	४०६	७९९	४३४।४६	२०७७।०३।३१
११	स्यारबाङ्ग	भूमे	१	१२४	२७३	२९९	५७२	३४९।०४	२०७८।०९।१६
१२	बर्जिम गैरा	भूमे	२	२९५	७४४	७५६	१५००	८०।७८	२०६५।०३।३१
१३	झात्रिकङ	भूमे	२	४९	११२	१४०	२५२	८७।८७	२०७२।०३।३१
१४	रामली	भूमे	२	३३	९३	९४	१८७	३०।६२	२०६६।०३।३१
१५	सल्लेरी	भूमे	२	६८	२२२	२१९	४४१	४७।०३	२०६७।०३।३२
१६	लूगूमेल	भूमे	२	६२	१७४	१७१	३४५	१९६।४	२०६७।०३।३२
१७	लालीगूरांस	भूमे	२	१०८	३२७	३४९	६७६	५५।१४	२०६८।१२।१२
१८	सिद्धार्थ महिला	भूमे	२	१०८	३२७	३४९	६७६	३३।६२	२०६८।१२।१२
१९	बाल ज्योति	भूमे	२	६५२	१९५	१९७	३९२	११९।९	२०६८।१२।१२
२०	क्वाल्खा खोला	भूमे	२	७६	२४३	२२९	४७२	१२८।८	२०७१।०१।१२
२१	श्री भूमे तिला	भूमे	२	८७	२५३	२६०	५१३	२५५।४	२०७७।०३।३१
२२	राम्ररी	भूमे	३	९२	२७१	२८१	५५२	५।५	२०५२।१२।०७
२३	गुरांसे	भूमे	३	१३८	३९६	४०२	७९८	९५।२९	२०५७।०१।२७
२४	भूइंचाले	भूमे	३	१४०	३८०	३९९	७७९	२०।५६	२०५७।०१।२७
२५	लाम्दवाली	भूमे	३	६१	१३२	११८	२५०	३७।७६	२०६६।०३।३१
२६	निङबाङ	भूमे	३	१६६	४३३	४०७	८४०	४९३।०५	२०७८।०९।१६
२७	झूङलूङ	भूमे	४	१०३	२९१	२८१	५७२	३३	२०५३।०३।०६
२८	कोटवारे	भूमे	४	१६६	४१०	५२४	९३४	६	२०५३।०३।०६
२९	भूकभूके पातल महिला	भूमे	४	१०५	३०५	३२४	६२९	१८।४२	२०५७।११।३०
३०	विपाल	भूमे	४	१६६	४१०	४२५	८३५	७४।७	२०५७।११।३०
३१	राल्ना	भूमे	४	१३७	३६६	३६०	७२६	५।२५	२०५७।११।३०
३२	डालीवांङ	भूमे	४	६६	२०५	१९५	४००	५४।७५	२०६४।०३।१८
३३	शेरावाङ	भूमे	५	१६०	३७६	४२७	८०३	५६।८६	२०५६।०३।२५
३४	भेंडा खर्क	भूमे	५	५१	१४४	१३७	२८१	४०।६६	२०६१।०३।२९
३५	नाखर खोला	भूमे	६	१८८	६७१	६६१	१३३२	१५।४५	२०५५।०३।१८
३६	हरियाली	भूमे	६	१०१	३१२	२९४	६०६	१५०।८	२०६५।०३।३१
३७	तमारी	भूमे	६	४४	१६४	१५५	३१९	२१।२८	२०६५।०३।३१
३८	रहुंडांडा	भूमे	६	१२३	३८१	३६९	७५०	१६।०९	२०६६।०३।३१
३९	फूलवारी	भूमे	७	१२८	३६०	३८६	७४६	४२२।६	२०७०।०३।१८
४०	खालखूम्चेरी	भूमे	७	२८	८७	८७	१७४	४०।१६	२०७२।०३।३१

सि.नं.	सा.व.उ.स.को नाम	ठेगाना		घरधुरी	जनसंख्या			क्षेत्रफल (हे.)	हस्तान्तरण मिति
		गा.पा	वडा नं		म.	पू.	जम्मा		
४१	जनचाहना	भूमे	८	२१०	६००	६३३	१२३३	१५८।३	२०६८।०३।३१
४२	चेप्टेढूङा	भूमे	८	११७			०	३।०८	२०५२।१२।०७
४३	मजिङा	भूमे	८	१०५	३००	२७७	५७७	५।५	२०५७।१।२६
४४	सूखाधारा खाएरोटे बगाले	भूमे	९	९७	२९३	३२७	६२०	१९५।१	२०५३।०३।३०
४५	जौखोर्या	भूमे	९	६२	१७८	१९१	३६९	७३।४७	२०६७।०३।३२
४६	हरियाली	भूमे	९	४९	१५१	१५९	३१०	६४।५३	२०६७।०३।३२
४७	खूर्पा खामे	भूमे	९	६२	१७८	१९१	३६९	५५।०४	२०६७।०३।३२
४८	माछोथूमा	भूमे	९	७९	२३३	२१८	४५१	१०३।१	२०६७।०३।३२
४९	दह मुलको पूहा	भूमे	९	९५	३१८	२९५	६१३	१०४।४	२०७०।०३।१८
५०	सिसाखोला	भूमे	९	६३	१६६	१७६	३४२	६३।९४	२०७१।०३।१०
५१	धोविसदा	भूमे	९	४५	१३८	१२९	२६७	३८।५२	२०७२।०३।३१
५२	रानीवन	भूमे	१,२	२९५	७४४	७५६	१५००	१९१।९	२०६५।०३।३१
५३	नरीवाङ	भूमे	१,२	३७	११९	१०४	२२३	१९८।८	२०६७।०३।३२
५४	यामधारा	भूमे	१,२	६९	१५०	१३९	२८९	१९२।७	२०६८।०३।३१
५५	चौरि रिगल तिलाचन	भूमे	१,२	४६०	१२५३	१२३०	२४८३	१८६।५	२०६९।०३।२१
	जम्मा	**१५१**		**६५५०**	**१६३५७**	**१६८०९**	**३३१६६**	**६४२४.०५**	
	कुल जम्मा			**१६३०१**	**४०९९७**	**४२४८७**	**८३४८४**	**१५४६०.१५**	

अनुसूची ९ :रुकुम (पूर्व) जिल्लामा भएका क.व.स. हरु

सि.न.	क.व.स.को नाम	ठेगाना		हस्तान्तरण भएको आर्थिक वर्ष	वनको क्षेत्रफल (हेक्टर)	घरधुरी संख्या	कै.
		न.पा/गा.पा	वडा नं				
१	हरियाली क.व.स.	भुमे गा.पा.	१	०६६/०६७	१.०३	११	
२	गुमिलगैरा क.व.स.	भुमे गा.पा.	१	०६६/०६७	१.४	९	
३	प्रगतिशिल क.व.स.	भुमे गा.पा.	१	०६६/०६७	३.०४	१२	
४	दलित क.व.स.	भुमे गा.पा.	१	०६६/०६७	१.०७	१२	
५	घोसखोर क.व.स.	भुमे गा.पा	१	०६७/०६८	२.५	१६	
६	जनजागरण क.व.स.	भुमे गा.पा	२	०६७/०६८	३.९	१६	
७	धनुगास क.व.स.	भुमे गा.पा.	२	०६६/०६७	१.३	९	
८	सितल क.व.स.	सिस्ने गा.पा.	२	०६५/०६६	१२.३	७	
९	हिमाली क.व.स.	सिस्ने गा.पा.	२	०६६/०६७	२.८६	१२	
१०	वाटुली क.व.स.	सिस्ने गा.पा.	२	०६६/०६७	२.६७	१२	
११	नौमेला क.व.स.	सिस्ने गा.पा	२	०६७/०६८	२.२७	१२	
१२	खारखोला क.व.स.	सिस्ने गा.पा	४	०६७/०६८	३.३६	१५	
१३	ढुङ्गा लोटने मेला क.व.स.	सिस्ने गा.पा	४	०६७/०६८	९.१७	१७	

सि.न.	क.व.स.को नाम	ठेगाना		हस्तान्तरण भएको आर्थिक वर्ष	वनको क्षेत्रफल (हेक्टर)	घरधुरी संख्या	कै.
		न.पा/गा.पा	वडा नं				
१४	कापलगैरा क.व.स.	पुथा उत्तरगंगा	७	०६६/०६७	०.८४	१२	
१५	हारीकुन क.व.स.	पुथा उत्तरगंगा	८	०६६/०६७	२.७८	९	

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- डिभिजन वन वन कार्यालय, रुकुम पूर्वको पञ्चवर्षिय कार्ययोजना
- डिभिजन वन कार्यालय, रुकुम (पूर्व) का अभिलेखहरु

रुकुम पूर्व जिल्लाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको वार्षिक अनुगमन तथा मुल्यांकन विश्लेषण प्रतिवेदन

आ.व. ०८०/०८१

अनुगमन तथा मुल्यांकनका उद्देश्यहरू

सामुदायिक वनहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन विश्लेषण प्रतिवेदनको तपसिलमा उल्लेख भए बमोजिमका उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

१. सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले स्विकृत विधान तथा वन कार्ययोजना अनुसार गरेका क्रियाकलापहरूको विवरण संकलन, अद्यावधिक र विश्लेषण गरि समूहलाई पृष्ठपोषण गर्ने तथा स्विकृत विधान तथा वन कार्ययोजना प्रभावकारी कार्यान्वियन गर्नको लागि सहयोग पुऱ्याउने ।

२. सामुदायिक वनको संस्थागत विकासका विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी संस्थागत विकासका विभिन्न पक्षहरूको सुधारात्मक उपायहरू अपनाउन सम्बद्ध पक्षहरूलाई अभिप्रेरित गर्ने ।

३. सामुदायिक वनको निर्णय प्रक्रियामा महिला, दलित, उत्पीडित, गरिब, जनजाति तथा धार्मिक अल्पसंख्यक हरेक वर्गहरूलाई सहभागि गराई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउन सम्बन्धीत पक्षलाई सजग र सचेत गराउने ।

४. सामुदायिक वनको वन पैदावारको संकलन, विक्री वितरण, आर्थिक स्रोत परिचालन तथा लाभांसको न्यायोचित रूपमा वितरण गर्न समूहहरूलाई प्रेरित गर्ने ।

५. सामुदायिक वनको निर्णय प्रक्रियामा देखिएको सवल तथा कमजोर पक्षहरूलाई उजागर गरी सा.व.उ.स.को निर्णय प्रकृयालाई अझ बढी पारदर्शी, प्रजातान्त्रिक एवं समावेशी गराउने तर्फ समूहहरूलाई अभिप्रेरित एवं सहजिकरण गर्ने ।

६. सामुदायिक वनको व्यवस्थापन र संस्थागत विकासको अवस्था पहिचान गरि समूहलाई भविष्यमा प्रदान गरिने सेवा सुविधाको प्राथमिकिकरण गर्ने ।

७. सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले गरेका सकारात्मक कार्य, देखिएका समस्या तथा विवादको जानकारी गराउँदै आवश्स्यकता अनुसार पृष्ठपोषण गर्ने ।

तथ्यांक संकलन तथा विश्लेषण विधि

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको अनुगमन प्रयोजनका लागि सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन २०७१ मा रहेको अनुगमन फरामहरू प्रयोग गरि सोहि ढाँचामा सूचना तथा तथ्यांक संकलनको कार्य गरियो । डिभिजन वन कार्यालय अर्न्तगत रहेका ४ वटा सव-डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गत रहेको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई उल्लेखित ढाँचाको अनुगमन मुल्यांकन फराम उपलब्ध गराई विवरण संकलन गरिएको थियो । तथ्यांक संकलनमा सम्बन्धीत सव-डिभिजन वन कार्यालयका सहायक वन अधिकृत, फरेष्टर तथ वन रक्षक कर्मचारीहरूबाट गरिएको हो । तथ्यांक संकलन गर्न सामुदायिक वनको स्थलगत अवलोकन, सामुदायिक वनका पदाधिकारीहरू, समूह सदस्यहरूसँग छलफल अन्तरक्रिया, उपलब्ध सूचनाको अध्ययन आदि विधिहरू अपनाईएको थियो । यी विधिहरू अपनाईए पनि केही सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू निष्क्रिय रहेकोले तथ्यांक संकलन गर्न अप्ठयारो भएको र आवश्यक तथ्यांक उपलब्ध हुन अप्ठेरो भई कार्यालयमा उपलब्ध तथ्यांकलाई आधार मानि र प्राप्त तथ्यांकहरूलाई सरल, वर्णनात्मक तथ्यांकिय विधिद्धारा विश्लेषण गरि नतिजाहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका -१ : सव-डि.व.का. अनुसार अनुगमन गरिएका सा.व.उ.स.हरूको विवरण (संख्या)

सि.न	सव डि.व.का को नाम	अनुगमन गरिएका सा.व.उ.स संख्या	केफियत
१	सिस्ने सव डि.व.का	४६	
२	भुमे सव डिवका	४४	
३	कोल सव डिवका	२३	
४	हुकाम मैकोट सव डिवका	७	

तालिका -२ : गाउँपालिका अनुसार सा.व.उ.स.हरूको विवरण (संख्या)

स्थानिय तह अनुसार सामुदायिक वनको विवरण						
जिल्ला	सि.नं	न.पा/गा.पा	सा.व संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरघुरी संख्या	जनसंख्या
रुकुम पूर्व	१	सिस्ने	६५	४५०३.९७	५९६६	३१०१९
	२	पुथाउत्तरगंगा	३३	४५३२.१३	३६२६	१८२४६
	३	भूमे	५५	६४२४.०५	६५५०	३३१६६
			१५३	**१५४६०.१५**	**१६३०१**	**८३४८४**

तालिका -३ : सब डिभिजन अनुसार सा.व.उ.स.हरूको विवरण (संख्या)

सि.नं.	गाउँपालिकाको नाम	सा.व.उ.स.		
		संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी
१	सिस्ने सब डिभिजन	६५	४५०३.९७	५९६६
२	भुमे सब डिभिजन	५५	६४२४.०५	६५५०
३	कोल सब डिभिजन	२२	३१६७.२२	२४८७
४	हुकाम मैकोट सब डिभिजन	११	१३६४.९१	११३९

तालिका -४ : अनुगमन भएकामध्ये जातजातिको आधारमा सा.व.उ.स.हरूमा आवद्ध घरधुरीहरूको विवरण

सि.न	जातजाति	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
१	दलित	८३६	१९
२	आदिवासी जनजाति	२११४	४८
३	ब्राह्मण, क्षेत्री, अन्य	१४६३	३३
	जम्मा	४४१३	

तालिका -५ : अनुगमन भएकामध्ये जातजातिको आधारमा सा.व.उ.स.हरूको भवनको अवस्था

सि.न	सव डि.व.का को नाम	अनुगमन गरिएका सा.व.उ.स संख्या	भवन भएको	भवन भएको
१	सिस्ने सव डि.व.का	४४	०	४४
२	भुमे सव डिवका	४६	०	४६
३	कोल सव डिवका	२३	०	२३
४	हुकाम मैकोट सव डिवका	७	०	७

तालिका -६ : लेखापरिक्षणको अवस्था

सि.न	सव डि.व.का को नाम	अनुगमन गरिएका सा.व.उ.स संख्या	लेखापरिक्षण भएको	लेखापरिक्षण नभएको
१	सिस्ने सव डि.व.का	४४	५	३९
२	भुमे सव डिवका	४६	३	४३
३	कोल सव डिवका	२३	०	२३
४	हुकाम मैकोट सव डिवका	७	०	७

तालिका -७ : मासिक बैठक बसे नबसेको

सि.न	सव डि.व.का को नाम	अनुगमन गरिएका सा.व.उ.स संख्या	मासिक बैठक भएको	मासिक बैठक नभएको
१	सिस्ने सव डि.व.का	४४	१५	२९
२	भुमे सव डिवका	४६	१०	३३६
३	कोल सव डिवका	२३	५	१८
४	हुकाम मैकोट सव डिवका	७	२	५

तालिका -८ : वार्षिक कार्यतालिका अनुसार कार्यक्रम

सि.न	सव डि.व.का को नाम	अनुगमन गरिएका सा.व.उ.स संख्या	भएको	नभएको
१	सिस्ने सव डि.व.का	४४	०	४४
२	भुमे सव डिवका	४६	०	४६
३	कोल सव डिवका	२३	०	२३
४	हुकाम मैकोट सव डिवका	७	०	७

सामुदायिक वनको बारेमा विश्लेषण

हस्तान्तरण पश्चात सामुदायिक वनको स्थिती

सामुदायिक वनको रूपमा समुदायलाई राष्ट्रिय वन क्षेत्र सुम्पनु भन्दा अगाडी वन क्षेत्रमा धेरै मात्रामा नोक्सानी हुने गरेकोमा समुदायलाई सुम्पिए पश्चात सामुदायिक वनमा सुधार आएको पाईएको छ । समुदायहरूलाई अपनत्वको भावना सृजना भएको र वनको दिगो संरक्षण गरेमा समुदायलाई नै फाईदा हुने देखेर उपभोक्ताहरू वनको संरक्षण तथा दिगो उपयोगमा लागेको विभिन्न अनुगमनको नतिजाबाट प्राप्त भएको छ ।

सामुदायिक वनमा वन्यजन्तुहरूको अवस्था

सामुदायिक वनको रूपमा समुदायलाई राष्ट्रिय वन सुम्पिए पश्चात जिल्लाका अधिकाँश सामुदायिक वनहरूमा वन्यजन्तुहरू बृद्धि भएको पाईएको छ । अधिकाँस सामुदायिक वन क्षेत्रहरूमा रतुवा, घोरल, बँदेल आदि वन्यजन्तुहरूको संख्या पहिलेको तुलनामा बढेको अनुगमनको क्रममा समूहहरूले बताएका छन् ।

वन पैदावारको माग र आपुर्ती

जिल्लामा खासगरी खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला, बाँझ, खस्रु, उत्तिस, र ठिँग्रे सल्ला आदिको एकल तथा मिश्रीत प्रजातिहरूको सामुदायिक वनहरू रहेका छन् । स्याउलाको आपुर्ती समेत पर्याप्त हुने गरेको छ । बाँझ, खस्रु, उत्तिस आदिको मिश्रीत सामुदायिक वनहरूमा काठको भन्दा दाउरा र स्याउलाको आपुर्ती पर्याप्त हुने गरेको छ त्यस्तै सल्लाको एकल वन अथवा सल्ला, बाँझ आदिको मिश्रीत वनहरूमा काठ, दाउरा तथा सोत्तरको आपुर्तीमा कुनै समस्या नरहेको पाईएको छ ।

अधिकाँश उपभोक्ताहरूको आवादी खरबारीमा रूख बिरूवाहरू रहेकोले यस जिल्लामा वन पैदावारको आपुर्तीमा कुनै समस्या नरहेको पाईएको छ ।

सुझावहरू

१ उपभोक्ता समूह/समितिका लागि सुझावहरू

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको विधान तथा वन कार्ययोजना अध्ययन गरी सबै उपभोक्ताहरूलाई जानकारी गराई सो को पालना गराउने ।
- वन उपभोक्ता समूहको विधान अनुसार साधारण सभा र उपभोक्ता समतिको बैठक नियमति गर्ने गराउने ।
- सामुदायिक वनको कार्य योजनामा उल्लेख गरिए अनुसार वन व्यवस्थापन कार्यहरू पालन गर्ने गराउने ।
- वन ऐन, नियमावलीमा उल्लेख भए अनुसार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन प्रत्येक बर्ष श्रावण मसान्तभित्र तयार गरि अनिवार्य रूपमा डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्ने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको आर्थिक कारोवार बैंक खाता मार्फत गर्ने गराउने ।
- वन पैदावार संकलन तथा बिक्रि वितरणको अभिलेख दुरूस्त राखि सम्बन्धीत निकाय वा व्यक्तिले खोजेको बखत उपलब्ध गराउने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको सम्पूर्ण जिन्सी सम्पत्तीको अभिलेख राख्ने र एकजना जिम्मेवार ब्यक्तिलाई जिम्मा दिने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका पदाधिकारी हेरफेर हुंदा वा नँया समिति गठन गर्दा पुरानो समितिले अनिवार्य रूपमा आफ्नो जिम्मामा रहेको आर्थिक कारोवार र अन्य कारोवारको बरबुझारथ गरी सो को जानकारी समूहको साधारण सभामा गराउने ।
- वन पैदावारको संकलन तथा सदुपयोगको कार्य गर्दा वन पैदावार सदुपयोग सम्बन्धीत कार्यविधि अनुसार गर्ने गराउने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको क्षेत्र बाहिर काठ, दाउरा र अन्य गैह्रकाष्ठ वन पैदावार बिक्रि बितरण गर्दा आफ्नो नजिकको सव-डिभिजन वन कार्यालय मार्फत डिभिजन वन कार्यालयसँग सहमति लिएर गर्ने गराउने र ब्यवसायिक प्रयोजनका लागि बिक्रि गरिने वन पैदावारको नियमानुसार लाग्ने शुल्क डिभिजन वन कार्यालयमा दाखिला गरि डिभिजन वन कार्यालयको सहमति बमोजिम छोडपुर्जी दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- सामुदायिक वनको आम्दानीको रकम खर्च गर्दा वन विकास, गरिबि न्यूनिकरण, सामाजिक विकास तथा संस्थागत विकास कार्य तोकिए अनुसारको अनुपातमा खर्च गर्नुपर्ने ।

२ अनुगमन कर्ताहरूलाई सुझावहरू

- सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शनमा रहेको अनुगमन फारम अनुसार तथ्यांक उपलब्ध गराउन उपभोक्ता समूहलाई सहयोग गर्ने ।
- अनुगमन फारमका सबै सूचकहरू भर्ने र भर्न उपभोक्ता समूहलाई सहयोग गर्ने ।
- सूचना संकलन गर्दा मौखिक सूचनामा मात्रै भर नपर्ने र लिनु परेमा लिईएको तथ्यांकलाई समूहको अभिलेखमा जनाई सो अनुसारको सूचना लिने ।
- अनुगमनका क्रममा सामुदायिक वनको समेत स्थलगत निरीक्षण गरी सोको अवस्था उल्लेख गर्ने ।
- सव-डिभिजन वन कार्यालय तथा डिभिजन वन कार्यालयमा भएको अभिलेखसँग लिईएका तथ्यांक मिलाएर हेर्ने ।
- प्राप्त सूचनालाई विश्लेषण गरी सत्यतथ्य सूचना मात्र उल्लेख गर्ने ।
- अनुगमन कर्तले अनुगमन पछि समष्टिगत विश्लेषण गरी समूहको आगन्तुक पुस्तिकामा सुझाव दिने ।

३ सव-डिभिजन वन कार्यालयलाई सुझावहरू

- ३/३ महिनामा एक पटक प्रत्येक सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको संस्थागत विकासको लागि नियमित रूपमा गर्नुपर्ने साधारण सभा र उपभोक्ता समितिको बैठक गराउन समूहमा सहजिकरण गर्ने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको खाता, वन पैदावार सदुपयोग रजिष्टर, निर्णय पुस्तिका व्यवस्थित तरिकाले राख्न लगाउने ।
- डिभिजन वन कार्यालयबाट गरिएका सबै परिपत्रहरूको जानकारी समूहहरूमा गराउने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको अनुगमनबाट प्राप्त तथ्यांकलाई सव-डिभिजन वन कार्यालयका प्रमुखले अध्ययन गरेर मात्र डिभिजन वन कार्यालयमा पठाउने ।
- फिल्डमा कामकाजका लागि कर्मचारी खटाउँदा कार्यालयमा कम्तिमा १ जना कर्मचारी रहने व्यवस्था मिलाई जनता प्रति बढि उत्तरदायि भई काम गर्ने गराउने ।
- नीजि वन र संस्थागत वन प्रबर्धन गर्न सहयोग गर्ने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा वन व्यवस्थापन, सदुपयोग, वन पैदावार बितरणको अभिलेख दुरूस्त राख्न लगाउने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको अभिलेख व्यवस्थित तरिकाले राख्न लगाउने ।
- सामुदायिक वनको आम्दानीको रकम खर्च गर्दा वन विकास, गरिबि न्यूनिकरण, सामाजिक विकास तथा संस्थागत विकास कार्य तोकिए अनुसारको अनुपातमा खर्च गर्न लगाउने ।
- डिभिजन वन कार्यालयको वन विकास कार्यक्रमहरूका अतिरिक्त सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबाट भए गरेका वन, वातावरण तथा वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी क्रियाकलापहरू र सो क्षेत्रका मागहरू नगर/गाँउ परिषद हुने समयमा उपस्थित भई जानकारी गराउने ।

निश्कर्ष

- रूकुम पूर्व जिल्लाका अधिकाँश सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू मासिक बैठक नबस्ने तथा साधारण सभा पनि प्रत्येक वर्ष नबोलाउने गरेको पाईएको छ । सो कार्यबाट समूहभित्र सकृयतामा कमि आएको तथा उपभोक्ताहरू विभिन्न उपयोगी निर्णयहरूबाट बन्चित भएको पाईएको छ । त्यसर्थ सा.व.उ.स.हरूले वार्षिक योजना तयार पारी नियमित बैठक तथा साधारण सभा बोलाउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

- वनको सम्बर्द्धन व्यवस्थापनको सन्दर्भमा अझै उपभोक्ताहरू सचेत भैसकेका देखिदैंनन् । वन व्यवस्थापनका नाममा झाडी सफई र रूखहरूको टुप्पो मात्र छाडी हाँगा लख्याउने कार्य बाहेक वन सम्बर्द्धनका अन्य कृयाकलापहरू बारेमा धेरैलाई अवगत छैन । विगतमा सा.व. व्यवस्थापन सम्बन्धी थुप्रै तालिमहरू संचालन भएपनि त्यसको उपादेयता झल्केको महशुस हुँदैन । गत आ.व. देखि वन व्यवस्थापन सम्बन्धी फिल्ड अभ्यास कार्यक्रमबाट उपभोक्ताहरूको साथै फिल्डस्तरका कर्मचारीले समेत प्रत्यक्ष रूपमा वन सम्बर्द्धन सम्बन्धी प्राविधिक कुराहरू सिक्ने र अभ्यास समेत गर्ने मोका पाएका छन् । वास्तवमा यो कार्यक्रम बढी उपलब्धीमूलक भएको देखिँदा आगामी वर्षहरूमा पनि यसलाई निरन्तरता दिनुपर्दछ ।
- डिभिजन वन कार्यालयमा वर्षेनी वन कार्ययोजना नविकरण कार्य थुप्रदै गएको र यस कार्यको लागि यथेष्ट बजेट बिनियोजनको सम्भावना भएतापनि अन्य वार्षिक कार्यक्रमहरू पनि भएकोले त्यसतर्फ केन्द्रित हुन सकेको छैन । आगामी वर्षहरूमा यथेष्ट बजेट उपलब्ध भएमा गैह्र सरकारी संस्थाबाट समेत वन कार्ययोजना नविकरण गराउनु पर्ने देखिन्छ ।
- धेरैजसो सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले वन कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरे अनुरूपको कार्य गर्न सकेका छैनन् । तिनीहरू कार्ययोजनाप्रति त्यति सचेत भएको पनि देखिदैन । कार्ययोजनाले औल्याएका कार्यहरू गर्न गराउन कमसेकम क्रियाशिल रहेका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई वार्षिक कार्यक्रम र सो अनुसार खर्च गर्न बजेट तयार गरी साधारण सभाबाट अनुमोदन गर्न लगाउनु पर्ने देखिन्छ । त्यस कार्यका लागि डि.व.का.ले पनि आवश्यक पहल गरिदिनु पर्दछ । कार्यक्रम बनाई पेश गर्ने सा.व.उ.स.लाई अनुगमन गर्नुपर्ने र आवश्यक प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ ।
- विभिन्न कारणले अधिकांश सा.व.उ.स.को नियमित साधारण सभा तथा कार्य समिति बेठक नबसेको साथै कम सदस्य उपस्थितिको सन्दर्भमा सव-डि.व.का. मार्फत उनीहरूको नियमित रूपमा अनुगमन गरी सभा तथा बैठक बोलाउन अभिप्रेरित गर्नुपर्ने देखिन्छ । साधारण सभामा प्राविधिक कर्मचारीहरूको उपस्थितिलाई समेत अनिवार्य गराउनु पर्ने हुन्छ ।
- आ.व. समाप्त भए लगतै सा.व.उ.स.हरूले आय व्ययको वार्षिक लेखा परिक्षण गराई त्यसको प्रतिवेदन तथा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन सम्बन्धीत डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्नुपर्नेमा धेरैले सो गरको छैनन् । लेखापरिक्षण गराई दिइएका सल्लाह सुझाव कार्यान्वियन गर्दै लगिनु पर्ने देखिन्छ ।
- सामुदायिक वनको संरक्षणमा हेरालु राख्ने र संरक्षमा कार्यकारिणी समितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको मात्रै जिम्मेवारी हो भन्ने प्रवृति अझै कायम छ । यस परम्परालाई तोडी समूहका सम्पुर्ण सदस्यहरूले पालैपालो वनको रेखदेख गर्ने पद्दतिको विकास गर्नु पर्दछ । अझ यसलाई परिमार्जन गर्दै आत्मअनुशासनद्धारा वन संरक्षण गर्ने तर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- जिल्लाका अधिकाँश सामुदायिक वन क्षेत्रहरूमा वन्यजन्तुहरूको संख्या बढेको पाईएको छ । जंगलको अवस्थामा सुधार तथा चोरी शिकारीमा नियन्त्रण आएकोले वन्यजन्तुहरूका संख्या बढेको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । मानव-वन्यजन्तु द्धन्द न्यूनिकरणको सामुदायिक वन तथा डिभिजन वन कार्यालयले दिगो वन व्यवस्थापन, पानी मुहान संरक्षण, घाँसे मैदान संरक्षण तथा जनचेतनाका कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।
- अधिकांश सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू रेकर्ड किपिङ, लेखा सुदृढिकरण तथा व्यवस्थापनमा कमजोर रहेको पाईएको छ । समयमा लेखापरिक्षण तथा वचत कार्य समेत कतिपय समूहहरू नियमित नगर्ने पाईएको छ । त्यसर्थ डिभिजन वन कार्यालय तथा मातहतका सव-डिभिजन वन कार्यालयहरूले समय समयमा समूहहरू छनौट गरि लेखा सम्बन्धी तालिमहरू प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।
- अधिकांश सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन कार्यमा कमजोर रहेको पाईएको छ । झाडी सफाई, पत्ल्याउने, एक्ल्याउने, गोडमेल, वृक्षारोपण आदि कार्य समेत कतिपय समूहहरू नियमित नगर्ने पाईएको छ । त्यसर्थ डिभिजन वन कार्यालय तथा मातहतका सव-डिभिजन वन कार्यालयहरूले समय समयमा समूहहरू छनौट गरि सामुदायिक वन व्यवस्थापन अभ्यास सम्बन्धी तालिमहरू आवश्यकता देखिन्छ ।

डिभिजन वन कार्यालयबाट संचालित मुख्य मुख्य कार्यक्रमहरुको झलक

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धि स्कूल शिक्षा कार्यक्रम

jg 89]nf] lgoGq0f ;DaGwL k|rf/ k|;f/

jg 89]nf] lgoGq0f ;DaGwL ;dGjo a}7s

cltq■d0f lgoGq0f ;DaGwL ;dGjo a}7s

jg cltq■d0f x6fO j[If/f]k0f

dfglgo dGqLHo af6 cf]v/ /f]k0f sfo{qmd z'ef/De

dfglgo dGqLHo af6 cf]v/ /f]k0f sfo{qmd z'ef/De

jg 89]nf] lgoGq0f ;DaGwL k|rf/ k|;f/

jg 89]nf] lgoGq0f ;DaGwL ;dGjo a}7s

cltqmd0f lgoGq0f ;DaGwL ;dGjo a}7s

jg cltqmd0f x6fO j[lf/f]k0f

dfglgo dGqLHo af6 cf]v/ /f]k0f sfo{qmd z'ef/De

dfglgo dGqLHo af6 cf]v/ /f]k0f sfo{qmd z'ef/De

jg 89]nf] lgoGq0f ;DaGwL k|rf/ k|;f/

jg 89]nf] lgoGq0f ;DaGwL ;dGjo a}7s

cltq¶d0f lgoGq0f ;DaGwL ;dGjo a}7s

jg cltq¶d0f x6fO j[lf/f]k0f

रुकुम पूर्व जिल्लामा रहेको सव डिभिजन वन कार्यालको सिमाना देखाईएको नक्सा